КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык
институтунун
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Araşan Sosyal Bilimler
Enstitüsü
İLMÎ DERGİSİ

11-12

БИШКЕК / BİŞKEK - 2011

Журналдын ээси: Арашан гуманитардык институтунун атынан Шамилов Р. Ш.

Башкы редактор: Доц. др. Өмер Пакиш
Редакциялык жамаат: Т. и. д., проф. Орозбеков М., филос. и. д., проф. Саралаев Н.,
ф. и. д. проф. Садыков Т., проф. др. Өмер Челик, проф. др. Хидает Айдар, проф. др. Кадир Өзкөсе,
п. и. к. доц. Жоробеков Т., п.и.к. доц. Иманкулова Э.,
п.и.к. доц. Акматова А., йрд. доц. др. Аднан Мемдухоглу,
доц. Эрматов А., др. Мурзараимов Б., др. Масиралиев Ш., п.и.к. Юсубов Э., окут. Октой Четин.

Биздин дарек:
Кыргыз Республикасы, Ош мамлекеттик университети, Арашан гуманитардык институту,
Чүй облусу, Аламүдүн району, Арашан айылы С. Сатыбек уулу көч. №36
www.arasanilahiyat.com
arashanedu@yahoo.com.tr
тел.: 00-996-312-420063
Дизайнер: Руслан Аруунов
Арашан гуманитардык институтунун илимий журналы
6 айда бир жарык көрөт.

Макалалардын мазмуну редакциянын көз карашын чагылдырбайт. Жиберилген кол жазмалар кайра кайтарылбайт.

2006-жылы 17-мартта Кыргыз Республикасынын Адилет Министрлигинин каттоосунан өттү.
Каттоо номери: 1160
ISSN 1694-5808

Рецензенттер (Hakemler)
Т.и.д. проф. Орозбеков Мухтар (Ош мамлекеттик университети)
П.и.к. доц. Жоробеков Темир (Ош мамлекеттик университети)
Филос. и. д. проф. Саралаев Нур (Кыргыз улуттук илимдер академиясы)
Ф.и.д. проф. Садыков Ташполот (Эл аралык Ататүрк Ала-Тоо университети)
Проф. др. Хасан Камил Йылмаз (Мармара университети - Түркия)
Проф. др. Этхем Жебежиоглу (Анкара университети - Түркия)
Проф. др. Өмер Челик (Мармара университети - Түркия)
Проф. др. Хидайет Айдар (Истанбул университети - Түркия)
Доц. др. Сүлейман Дерин (Мармара университети - Түркия)
П.и.к. доц. Иманкулова Эркинбүбү (И. Раззаков атындагы КМТУ)
Доц. др. Абдурахман Хачкалы (Йүзүнжү Йыл университети - Түркия)
Доц. др. Өмер Пакиш (Йүзүнжү Йыл университети - Түркия)
Ф.и.д. проф. Караева Зинаида (Кыргызстан эл аралык университети)
П.и.к. доц. Акматова Ашырайым (Ош мамлекеттик университети)
Доц. др. Неждет Тосун (Мармара университети - Түркия)
Проф. др. Кадир Өзкөсе (Жумхурийет университети)
Йрд. доц. др. Хасан Дам (Ош мамлекеттик университети)
Йрд. доц. др. Аднан Мемдухоглу (Ош мамлекеттик университети)
Ф.и.к. доц. Жунусов Алмаз (Ош мамлекеттик университети)
окут. Октой Четин (Ош мамлекеттик университети)
окут. Чыйбылов Кенжебек (Ош мамлекеттик университети)
окут. Айдарбеков Кубаныч (Ош мамлекеттик университети)
окут. Абдураимов Исамидин (Ош мамлекеттик университети)
окут. Боронбаев Сабырбек (Ош мамлекеттик университети)
окут. Маражапова Алтынкыз (Ош мамлекеттик университети)
окут. Советкул кызы Назира (Ош мамлекеттик университети)
окут. Жунусалиев Бакыт (Ош мамлекеттик университети)

© ОшМУ, АГИ

МАЗМУНУ

Т. и. д. проф. Кененсариев Т .
ИСЛАМ ДИНИНИН КЫРГЫЗСТАНДА ТАРАЛЫШ ТАРЫХЫНАН.....5

Ф. и. д. проф. Саралаев Н. К.
ОРТО КЫЛЫМДАГЫ ОРТО АЗИЯДАГЫ ИЛИМДИН КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ.....19

Doç. Dr. Ömer PAKİŞ
KADI ABDÜLCEBBAR'IN ÂL-İ İMRÂN SURESİNDEKİ BAZI AYETLERİ YORUMU.....25

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ATALAY
TÜRDEŞLİK VE AYRIŞMA ARASINDA: TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNÜN BİRARADA YAŞAMA GELENEĞİNE ÖZGÜN KATKISI.....53

Yrd. Doç. Dr. Аднан Мемдухоглу
АБУ ХАНИФАНЫН ӨМҮР ТАРЖЫМАЛЫ ЖАНА ФЫКЫХ ИЛИМИНЕ КОШКОН САЛЫМЫ.....67

Dr. Adem ARIKAN
DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT FAKÜLTESİ'NDE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ VE YUSUF ZİYA YÖRÜKÂN'IN ALANA KATKILARI.....83

Gülnaz I. Hallieva
НЕИЗДАННЫЕ ТРУДЫ А. Н. САМОЙЛОВИЧА ПО ХОРЕЗМСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ XIX ВЕКА.....99

Dr. Adem YERİNDE
الأسس الدينية في القرآن للتعايش السلمي مع أصحاب الديانات الأخرى 115

Dr. Mehmet ATALAY
MALCOLM X: A MARTRY OF A PSYCHOLOGICAL ARMAGEDDON.....133

П.и.к. проф. Иманкулова Э.Т.
ҮЙ – БҮЛӨДӨ БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООНУ ӨРКҮНДӨТҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ.....151

Yrd. Doç. Dr. Аднан Мемдухоглу
ИМАМ САРАХСИЙДИН
ӨМҮР ТАРЖЫМАЛЫ ЖАНА ЭМГЕКТЕРИ.....157

Усулман Акматова А.А
ӨЗБЕК МЕКТЕПТЕРИ ҮЧҮН ТҮЗҮЛГӨН КЫРГЫЗ ТИЛИ
ОКУУ КИТЕПТЕРИ ЖАНА АГА КОЮЛУУЧУ ТАЛАПТАР.....171

др. Мурзараимов Б.
ОРТО АЗИЯ КАЛКЫНЫН ИСЛАМ ДИНИНЕ
ЖАНА ТЫНЧТЫКА БЕРГЕН МААНИСИ.....175

к. п. н., Юсубов Э.
ПРОЦЕСС СОЦИАЛИЗАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ
ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА.....181

Dr. Musa ALAK
MEŞÎHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI
EFENDİ VE VA'Z İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ.....191

Dr. Ümit HOROZCU
MANEVİ İLERLEME Mİ YOKSA RUH HASTALIĞI MI?
DİNİ VE MİSTİK DENEYİMLERİN
PSİKOPATOLOJİK OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ.....223

Ф. ғ. к. Тышхан К.
ДІНИ ДҮНИЕТАНЫМДАҒЫ
ОТБАСЫ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ТҮСІНІГІ.....241

Dr. Fikret SOYAL
DÖRT HALİFENİN SEÇİMİ VE KELÂM'DA İMÂMET
TARTIŞMALARINA ETKİSİ.....245

Dr. Mehmet ATALAY
IN SEARCH OF A BETTER WORLD:
EAST IS EAST AND WEST IS WEST AND
THESE TWINS ARE DESTINED TO MEET.....259

Ali ÜNAL
KIRGIZ TOPLUMUNDA ÖLÜM ve
ÖLÜM ÖNCESİ İNANANIŞLAR.....283

Ahmet Ali YILMAZ
DİŞİ KURDUN RÜYALARI ROMANINDA
TOPLUMSAL MESELELER.....293

MEŞÎHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VA'Z İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ

Dr. Musa ALAK*

ÖZET

Lafızlar, zihindeki veya dış dünyadaki manaları gösteren sembollerdir. Lafızların manalar için belirlenmesinin / vaz' edilmesinin metodolojik ve felsefî olarak incelenmesi, "**vaz' ilmi**"nin konusunu teşkil eder. Tarihimizde, özellikle de Adudüddîn el-Îcî'den (ö. 756/1355) sonra, vaz' ilmine dâir, çoğu risâle ebadında olmak üzere, pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de, Bayezid Câmii dersiâmlarından, Meşîhat müsteşarı **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**'nin (1247-1311/1831-1894), vaz' ilminin temel meselelerini son derecede sistematik ve özlü bir şekilde işlediği risâlesidir. Eğinli İbrahim Hakkı Efendi ile vaz' ilmine dâir risâlesini konu edindiğimiz bu makalemizde, önce müellifin hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili ulaşabildiğimiz bilgileri mümkün olduğunca kronolojik bir şekilde sunacak; ardından risâleyi ana hatlarıyla tanıtıp metnin tercümesini vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Eğinli İbrahim Hakkı Efendi, Bayezid Câmii, dersiâm, meşihat müsteşarı, huzur dersleri, icâzetnâme, vaz' ilmi.

ABSTRACT

The utterances are symbols denoting meanings that exist in the mind on in the world. The methodological and philosophical investigation of the utterances being attached to meanings constitutes the scope of the **science of *wad'***. Especially after Adududdīn Al-Ījī (d. 756/1355) many works on the science of wad' came into light mostly in the form of treatise. One of them is the treatise of **Ibrahim Hakkı Effendi of Eğin** (1247-1311/1831-1894), the counselor of *Mashihat* and a mudarris (professor) of Bayazid Mosque. In this treatise, Ibrahim Hakkı Effendi deals with the fundamental issues of the science of wad' in an extremely systemic and concise way. In this article, the focus of which is on Ibrahim Hakkı Effendi of Eğin and his treatise, I will first lay down all the data I was able to collect about his life, personality and works as much chronologically as possible and then I will outline the treatise and, finally, I will make its full translation.

Key Words: Ibrahim Hakkı Effendi of Eğin, Bayazid Mosque, mudarris, the counselor of *Mashihat*, the science of wad'.

АННОТАЦИЯ

Слова, есть символы, отражающие мысли ума или смысл внешнего мира. Изучения методологического и философского значения слова, является темой науки «Вааз» (красноречия). В истории, особенно после Адеддуна аль-Иджи (ум. 7546/1355),

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı. Bu makalenin yazılmasına, 17 Ağustos 1999 Marmara Depreminde, babası Kadir, annesi Emine ve eşi Fatma ile birlikte kaybettiğimiz, dayımın oğlu **Abdullah Erdoğan**'ın enkazdan çıkan kitapları arasında bulunan nüsha vesile olmuştur. Rahmetle yâd edilmelerine vesile olur ümidiyle bu nâçizâne çalışmamı onların ruhlarına ithâf ediyorum.

было проведено множество исследований по данной тематике. Одним из таких исследователей, является советник Ибрагим Хаккы Эфенди (1247-1311/1831-1894), который в своих монографиях и трактатах, очень подробно и систематически изучает и раскрывает данную тему. В данной статье посвященной советнику Ибрагим Хаккы Эфенди, во-первых, по возможности хронологически, рассмотрим личность и биографию автора, а после, переведя текст, попытаемся передать, основной смыл трактатов.

Ключевые Слова: Советник Ибрагим Хаккы Эфенди, Мечеть Баязида, учитель, советник, уроки, наука красноречия.

GİRİŞ

İnsan, yaratılışı icabı medenîdir; tek başına bütün ihtiyaçlarını karşılayarak hayatını sürdürmesi mümkün değildir. Dolayısıyla diğer insanlarla bir araya gelip yardımlaşmak zorundadır. Bunun için de önce onlarla tanışıp iletişim kurması, zihninde tasavvur ettiği manaları onlara aktarması gerekir. İnsanın zihnindeki manaları diğer insanlara aktarabilmesi için hareket, işaret, resim vb. birtakım vâsıtalar düşünülebilir. Ancak bunun en kolay ve en fonksiyonel vâsıtası lafızlar / sözlerdir. En kolaydır; çünkü lafızları meydana getiren harfler, zarûrî olarak nefes alıp verirken ağızdan geçen havaya ârız olan seslerin çeşitli şekillerinden ibarettir. En fonksiyoneldir; çünkü ihtiyaç duyulunca vardır, ihtiyaç duyulmayınca yoktur. Bundan dolayı insanlar, ilk insan Hz. Âdem'den (a.s.) beri, birbirlerine meramlarını anlatmak için lafızları kullanmışlardır.[1]

Lafızlar, zihindeki veya dış dünyadaki manaları gösteren sembollerdir. Belli bir lafzın belli bir manayı göstermek için belirlenmesine, Müslüman dilbilimciler, "**lafzın mana için vaz' edilmesi**" demişlerdir. Tek tek hangi lafzın hangi mana için sembol olarak belirlendiği / vaz' edildiği meselesiyle "**lügat ilmi**" ve dolayısıyla lügat kitapları ilgilenir. Lafzın mana için vaz' edilmesinin metodolojik ve felsefî olarak incelenmesi ise, "**vaz' ilmi**"nin konusunu teşkil eder.

Araştırmacılar, vaz' ilminin tarihini üç döneme ayırırlar:

1- Mütekaddimûn dönemi: Bu dönemde vaz' ilminin çeşitli meseleleri sarf, nahiv, beyân, mantık ve usûl-i fıkıh ilimlerinde dağınık olarak ele alınmıştır.[2]

2- Îcî dönemi: Bu dönemde **Adudüddîn el-Îcî** (ö. 756/1355),[3] vaz' ilminin temel meselelerini ilk defa müstakil bir risâlede bir araya getirip inceleyerek bu ilme bağımsızlığını kazandırmıştır.[4]

3- Müteahhirûn dönemi: Bu dönemde **Îcî**'nin de eksik bıraktığı bazı konular tamamlanarak vaz' ilmi daha da geliştirilip müfredâtı oturtulmuş ve çoğu risâle ebadında olmak üzere pek çok müstakil eser yazılmıştır.[5]

---

1 Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye fî şerhi'r-Risâleti'l-vaz'iyye* (Bundan sonra: *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*), İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1311, s. 24, 13 no'lu "minhu" (*el-Fevâidü'l-Hâkāniyye*'den naklen).

2 Geniş bilgi için bkz. İbrahim Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık Vaz' İlminin Temel Meseleleri* (Bundan sonra: *Dil ve Varlık*), İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 137-177.

3 Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî. Kelâm, usûl ve dil âlimi, muhakkık. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Bundan sonra: *A'lâm*), 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, III, 295; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Bundan sonra: *Mu'cem*), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty., II, 76; Tahsin Görgün, "Îcî, Adudüddîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Bundan sonra: DİA), XXI, 410-414.

4 Geniş bilgi için bkz. Özdemir, *Dil ve Varlık*, s. 178-194.

5 Geniş bilgi için bkz. Özdemir, *Dil ve Varlık*, s. 195-215.

İşte müteahhirûn döneminde yazılan bu eserlerden birisi de, Bayezid Câmii dersiâmlarından, Meşîhat müsteşarı **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**'nin (1247-1311/1831-1894), vaz' ilminin temel meselelerini son derecede sistematik ve özlü bir şekilde işlediği risâlesidir.

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi ile vaz' ilmine dâir risâlesini konu edindiğimiz bu makalemizde, önce müellifin hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili ulaşabildiğimiz bilgileri mümkün olduğunca kronolojik bir şekilde sunacak; ardından risâleyi ana hatlarıyla tanıtıp metnin tercümesini vereceğiz.[6]

I- EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin hayatı hakkında şu âna kadar ulaşabildiğimiz kaynaklar şunlardır:[7]

1- Öğrencisi Eğinli Hâfız Muhammed Hulusi Efendi'ye (ö. 1336/1917-18) 4 Cemâziyelevvel 1298 (4 Nisan 1881) Pazartesi günü verdiği **İcâzetnâme** (*İcâzetnâme*'nin fotokopisi için bkz. Ebül'ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966, II-III, 760-732).[8]

2- **İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi**'nde bulunan 251 numaralı **Sicill-i Ahvâl Dosyası**'nda yer alan, bizzat kendisinin, vefâtından yaklaşık 20 ay önce, 23 Rebîulâhir 1310 (1 Teşrînisânî 1308/13 Kasım 1892 Pazar) günü doldurduğu tercüme-i hâl varakası ve diğer evraklar (CD resim no: 1715-1737).[9]

3- Eğinli Mehmed Rahmi, **el-'Ucâletü'r-Rahmiyye fî şerhi'r-Risâleti'l-vaz'iyye** (Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin makalemizin konusu olan risâlesinin şerhi), İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1311, s. 13.

4- Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311, II, 238.

5- Ebül'ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951 (I), 1966 (II-III), I, 438, 441, 445, 448, 451, 454, 458, 461, 465, 469, 472, 476, 478, 481, 485, 486, 490, 493; II-III, 142, 238, 760-732, 779.

6- Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Ulemâsı**, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, II, 203-204, 444 (Yukarıdaki **Sicill-i Ahvâl Dosyası**'nda yer alan bilgilerin özeti).

---

6 Risâlenin çeşitli açılardan tanıtımı ve Arapça tahkikli metni için bkz. Musa Alak, "Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin Vaz' İlmine Dâir Risâlesinin Tahkik ve Tahlili", (Yayına hazır makale).

7 Dönemin süreli yayınları ile o dönemde yaşayanların hâtıratlarının ve Yıldız Sarayı evrâkının taranmasından, hâlen devam etmekte olan Meşîhat evrâkının tasnif edilmesi faaliyetinin tamamlanmasından sonra daha fazla bilgiye ulaşılabileceğini umuyoruz.

8 *İcâzetnâme*'nin tanıtımı için bu makalenin "G- ESERLERİ" başlıklı bölümüne bakılabilir. Bu vesîleyle özellikle biyografi, bibliyografi, eğitim ve eğitim tarihi alanlarında çalışan araştırmacıların dikkatini *icâzetnâme*lere çekmek istiyoruz. Zira kütüphanelerimizde ve özel koleksiyonlarda yüzlercesi bulunan *icâzetnâme*ler, icâzeti alan, veren ve verenin hocaları hakkında birinci el kaynak olma özelliği taşımakta, biyografi kitaplarında yer almayan pek çok âlimle ilgili orijinal bilgiler sağlamakta ve dönemin eğitim anlayışı ile ilgili zengin malzeme sunmaktadır.

9 İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde bulunan 6382 adet Sicill-i Ahvâl Dosyasının çeşitli açılardan tahlili ve indeksleri için bkz. Hümeyra Zerdeci, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, 1. baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2008. Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Ulemâsı* (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, I-V c.) adlı eseri de o dosyalardan bir kısmının özeti mâhiyetindedir.

7- Kemaliye Kaymakamlığı, **Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)**, İstanbul 1996, s. 576, 739, 767, 773, 775-776.

Aşağıda, ulaşabildiğimiz bu kaynaklarda yer alan bilgilerden yararlanarak, maaş iniş çıkışlarına varıncaya kadar hiçbir ayrıntıyı ihmâl etmeden, **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**'nin hayatı ve şahsiyeti ile eserlerini tanıtmaya çalışacağız:

A- ADI VE AİLESİ

Müellifimizin adı "**İbrahim Hakkı**"dır.[10] Ancak kendisinin, bunun yanı sıra, adını "**İbrahim**"[11] veya "**es-Seyyid İbrahim Hakkı**"[12] şeklinde söylediği de olur. Ayrıca, muhtemelen babasının mesleğine nisbetle, "**Kömürcü Hoca**" veya "**Kömürcüzâde**" lakaplarıyla da tanınmıştır.[13]

Babasının adı "**Halil Râşid Efendi**";[14] dedesinin adı "**Hacı Ali**"dir.[15]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlının son dönemlerinde **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi** ile aynı ismi taşıyan iki âlim daha vardır:

1- 1237-1254 (1822-1838) yılları arasındaki huzur derslerinde mukarrirlik yapan **Eğinli İbrahim Efendi** (ö. 1254/1838).[16]

2- Fatih Câmii dersiâmlarından, "**Eğinli Hacı Hâfız**" lakabıyla tanınan **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi** (ö. 1318/1900).[17]

---

[10] *İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi Sicill-i Ahvâl Dosyası-251* (Bundan sonra: *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*), resim no: 1717, 1737; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

[11] Eğinli İbrahim Hakkı, *Metnün fi'l-vaz',* İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1311, s. 73; a.mlf., "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 759.

[12] Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 734 (Hem kendi el yazısında hem de mühründe geçiyor). Ahmet Turan Arslan, gerek Mehmed Zihni Efendi (ö. 1332/1913) gerekse Beyşehirli Ahmed Nûri Efendi (ö. 1342/1924) için yazdığı biyografi kitaplarında, adı geçen zâtların mühürlerinde yer alan "es-Seyyid" ifadelerinden yola çıkarak, onların büyük ihtimalle seyyid (Hz. Peygamber'in soyundan olanlara verilen bir unvan) olduklarını belirtmekte ve çeşitli mütâlaalarla bu görüşünü desteklemektedir (Bkz. Ahmet Turan Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1999, s. 29-30; a.mlf., *Son Devir Huzur Hocalarından Beyşehirli Ahmed Nûri Efendi* (Bundan sonra: *Beyşehirli Ahmed Nûri Efendi*), İstanbul 2008, s. 28-30. "Seyyid" kavramı ve seyyidlerle ilgili kurum hakkında bilgi için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 161-172; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "*Seyyid*", DİA, XXXVII, 40-43; Şit Tufan Buzpınar, "*Nakîbü'l-Eşrâf*", DİA, XXXII, 322-323). Biz de Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin hem el yazısında hem mühründe kendi adının başında, *İcâzetnâme*'sinin mukaddimesinde babasının adının başında kullandığı "es-Seyyid" unvanından yola çıkarak, onun büyük bir ihtimalle seyyid olduğunu düşünmekteyiz. Ancak *Sicill-i Ahvâl Dosyası*'nda yer alan tercüme-i hâl varakasındaki: "*Sâhib-i tercemenin isim ve mahlas ve künyesiyle pederi ismi, ve pederi me'mûrînden ise me'mûriyyet ve rütbesiyle beraber, ma'rûf zevâttan ise kangı sülâleye nisbet ve şöhreti*" sorusuna sadece: "*İsmim İbrahim Hakkı, pederim Halil Râşid Efendi'dir*" şeklinde cevap verip seyyid olup olmadığından bahsetmemesi bizi tereddüde sevk etmekte, ilâve bir kaynaktan destek bulmadan bu düşüncemizi kesin bir dille ifade edememekteyiz.

[13] Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951 (I), 1966 (II-III), II-III, 779; Eğin Kaymakamlığı, *Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)*, İstanbul 1996, s. 576.

[14] *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 759 (es-Seyyid Halil Râşid), 734; *Metnün fi'l-vaz'*, s. 73 (Halil); Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

[15] Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 759 (el-Hâc Ali).

[16] Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniye* (Bundan sonra: *Sicill-i Osmânî*), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311, I, 157; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 142.

[17] İbrahim Hakkı b. İsmail b. Ömer el-Eğînî. Bu zât Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1371/1952) hocalarındandır. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *İrğâmu'l-merîd fî şerhi'n-Nazmi'l-atîd*, İstanbul: Bekir Efendi Matbaası, 1328, s. 110-111; a.mlf., *et-Tahrîru'l-vecîz fîmâ yebteğîhi'l-müstecîz* (Bundan sonra: *et-Tahrîru'l-vecîz*), (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), 1. baskı, Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1413/1993, s. 56-59.

B- DOĞUMU

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi, Gurre-i (1)[18] Receb[19] 1247 (Evâhir-i Teşrînisânî 1246[20]/6 Aralık 1831) tarihinde, günümüzde Erzincan iline bağlı olan Eğin (yeni adı: Kemaliye) kazâsının Şâdi nâhiyesinin Şirzü (Şirzi/Şirzo/yeni adı: Esertepe) köyünde doğdu.[21]

C- TAHSİL HAYATI VE HOCALARI

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi;

Altı yaşındayken (1253/1837-38) köyünde **Mehmed Mansûtî Efendi**'den (ö. ?) hurûf-i hicâ (elifbâ) okumaya başladı.[22] Yine köyünde mebâdi-i ulûmu (başlangıç seviyesindeki temel bilgileri?) tahsil etti.[23]

On üç yaşına basınca (1260/1844) annesi, onu babasının yanına, İstanbul'a gönderdi.[24]

On dört yaşında (1261/1845) İstanbul'a varınca babası onu Eğrikapı dâhilindeki İvaz Efendi Mektebine[25] gönderdi. Orada **Kuşadalı**'nın (ö. 1262/1846)[26] halîfelerinden olan muallimden ders aldı.[27]

Daha sonra Yenikapı civarındaki Dülbentçi(zâde) Mektebine[28] giderek Ekmekçizâde[29] mezunlarından **Milaslı Hâfız Mehmed Vehbi Efendi**'den (ö. ?) ders alarak Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetti ve bir miktar sarf okudu.[30]

1266 (1849-50) yılında Bozdoğan Kemeri[31] yakınındaki Emir Hoca Medresesine[32] girdi.[33] Bu medresede kalırken birçok hocadan ders aldı:

---

18 Makalemizde yer yer geçecek olan Arabî aylarla ilgili bazı tabirler ve manaları şöyledir: 1- **Gurre:** Her ayın ilk günü. 2- **Selh:** Her ayın son, yani 29/30. günü. 3- **Evâil:** Ayın başları, yani 1-10. günleri. 4- **Evâsıt:** Ayın ortaları, yani 11-20. günleri. 5- **Evâhir:** Ayın sonları, yani 21-29/30. günleri. Bkz. Yücel Dağlı – Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara: TTK Yayınları, 1997, I, xxx.

19 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1737.

20 Esasında rûmî takvim, 1256 (1840) yılında ihdas edilmiş ve başlangıç yılı olarak 1256 kabul edilmiştir. Dolayısıyla hicrî 1246'da henüz rûmî takvim yoktur. Ancak belgede parantez içinde hicrî tarihin rûmî karşılığı da verildiği için biz de aynen naklettik. Rûmî takvim hakkında bilgi için bkz. Dağlı – Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, I, xxıı.

21 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203. Eğin (Kemaliye) hakkında geniş bilgi için bkz. Erdoğan Akman – Metin Tuncel, "*Kemaliye*", DİA, XXV, 236-237; Kemaliye Kaymakamlığı, *Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)*. Şirzi (Esertepe) köyü hakkında bilgi için bkz. Kemaliye Kaymakamlığı, *Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)*, s. 576.

22 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 753.

23 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

24 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 753-752.

25 Kazasker İvaz Efendi (ö. 994/1586) tarafından yaptırılan külliyenin sadece camii ile çeşmesi günümüze ulaşmıştır. Geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "*İvaz Efendi*", DİA, XXIII, 490; Semavi Eyice, "*İvaz Efendi Camii*", DİA, XXIII, 490-492. Sadık Albayrak'ın bu mektebin adını "Gavz Efendi Mektebi" şeklinde okuması hatalıdır. Bkz. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

26 Kuşadalı İbrahim Efendi (ö. 1262/1846). Halvetî-Şâbânî tarikatının Kuşadaviyye kolunun kurucusu. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Nihat Azamat, "*Kuşadalı İbrahim Efendi*", DİA, XXVI, 468-470.

27 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203. Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin o muallimin ismini değil de sadece Kuşadalı'nın halîfelerinden olduğunu hatırladığı anlaşılıyor.

28 Bu mektep Hüsameddin Çelebi tarafından Yenikapı'da inşâ ettirilen Dülbendci Mescidinin yanında olmalıdır. Bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., *Hadîkatü'l-Cevâmi' İstanbul Camileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, (nşr. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 162.

29 Ekmekçizâde Ahmed Paşa (ö. 1027/1618) tarafından Vefa semtinde yaptırılan medrese. Bkz. Semavi Eyice, "*Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi*", DİA, X, 547-548.

30 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 752; *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

1- **Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi**'den (ö. 1292/1875)[34] meânî, bedî', beyân ve usûl dersleri aldı.[35]

2- **Harputlu Yusuf Efendi**'den (ö. 1292/1875)[36] **Ebü'l-Berekât en-Nesefî**'nin (ö. 710/1310)[37] usûl-i fıkıh ilmine dair olan *Menâru'l-envâr* adlı eserini[38] okudu.[39]

3- **Kasîdecizâde Süleyman Sırrı Efendi**'den (ö. 1321/1904)[40] **Mahmûd el-Antâkî**'nin (ö. 1160/1747)[41] beyân ilmine dair *Metnü'l-'Alâka / Risâletü'l-İsti'âre* adlı eserini[42] **(İbn) Karadepeli**'nin (ö. 1191/1777)[43] şerhiyle[44] birlikte okudu.[45]

4- **Çankırılı Kara Davud Efendi**'den (ö. 1295/1878'den sonra)[46] fıkıh ve bir miktar meânî okudu.[47]

5- **Çemişkezekli Mehmed Kāsım Efendi**'den (ö. 1298/1881'den önce)[48] bir miktar nahiv dersi aldı.[49]

6- Özellikle de **Bodrumlu Ömer Lutfi Efendi**'nin (ö. 1314/1897)[50] Bayezid Câmii'ndeki sarf, nahiv, mantık, hikmet, belâgat, usûl, âdâb (münâzara), kelâm, fıkıh, hadîs ve tefsir derslerine katılarak icâzet aldı.[51]

---

31 İstanbul'da Fatih ve Beyazıt tepeleri arasındaki çukur sahada bulunan Geç Roma – Erken Bizans dönemine ait su kemeri. Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Bozdoğan Kemeri", DİA, VI, 319-321.

32 1334r/1918 yılında yanan medresenin son yıllarındaki durumu için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "*Darü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri*", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, cilt: VII, cüz: 1-2, İstanbul 1978, s. 71-72.

33 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 752; *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

34 Osmanlı şeyhülislâmı (1289-1291/1872-1874). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. *İlmiyye Sâlnâmesi*, Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliyye (İstanbul): Matbaa-i Âmire, 1334, s. 604-605; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 183-185, 860; Mehmet İpşirli, "*Ahmed Muhtar Efendi, Turşucuzâde*", DİA, II, 106.

35 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 751.

36 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 675.

37 Ebü'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Murteza Bedir, "*Nesefî, Ebü'l-Berekât*", DİA, XXXII, 567-568.

38 Eser hakkında bilgi için bkz. Ferhat Koca, "*Menâru'l-Envâr*", DİA, XXIX, 118-119.

39 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 751.

40 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 843-846.

41 Mahmûd b. Abdillah el-Antâkî. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. İbn Karadepeli, *Ta'lîkāt-ı Karadepeli*, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1270, s. 4; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 815.

42 *Metnü'l-Alâka (Risâletü'l-istiâre)* ve üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Abdullah Muhammed Habeşî, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî*, Ebû Zaby: el-Mecmau's-Sekâfî, 2004, II, 1217; İbrahim Şaban, *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatına Yaptıkları Katkılar (XVII-XVIII. Asırlar)* **(**Bundan sonra: *XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 91-93.

43 Hasan (Hüseyin) b. Mustafa b. Hasan el-Aydınî. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. İbn Karadepeli, *Ta'lîkāt-ı Karadepeli*, s. 3-4; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 405-406; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 644.

44 Karadepeli'nin şerhi ve bu şerh üzerine yazdığı ta'lîkātı basılmıştır: İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1270, 48 (şerh) + 20 (Ta'lîkât) s.. Karadepeli ve şerhinin bazı yazma nüshalarının tanıtımı için bkz. Şaban, *XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat*, s. 109-112.

45 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 751.

46 Davud Abdülkerim Efendi. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 326.

47 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 751.

48 es-Seyyid Mehmed Kâsım el-Hasenî b. Mehmed Emîn el-Çemişkezekî. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 50.

49 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 750.

50 Osmanlı şeyhülislâmı (1307-1309/1889-1891). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. *İlmiyye Sâlnâmesi*, s. 612-614; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 135; Tahsin Özcan, "*Ömer Lutfi Efendi*", DİA, XXXIV, 73-74.

D- GÖREVLERİ

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin tayin edildiği görevler, aldığı maaşlar ve ödüllerle ilgili bilgileri önce kronolojik olarak verecek, daha sonra bazı genel değerlendirmeler yapacağız:

1- Kronoloji

1280 (1863-64):

1280 (1863-64) yılında, otuz üç yaşında iken, Makâm-ı Vâlâ-yı Seraskerî[52] tarafından, 1278 (1861-62) yılına mahsûben çekilecek kur'a-i şer'iyye[53] için, 750 kuruş maaş ile mümeyyiz (jüri üyesi) tayin edilerek Batum'a gönderildi. Dört ay devam eden bu memuriyetinde ayrıca 600 kuruş harcırah da aldı.[54]

1282 (1865-66):

1282 (1866) yılı sonlarında Bayezid Câmii'ne dersiâm[55] tayin edilerek öğrenci yetiştirmeye başladı.[56]

1285 (1868-69):

13 Muharrem 1285 (6 Mayıs 1868) tarihinde imtihanla İstanbul müderrisliği "İbtidâ-i Hâric"[57] derecesini kazandı.[58]

10 Cemâziyelâhir 1285 (15 Eylül 1284/27 Eylül 1868) tarihinde tarîk-ı ilmîye mahsûs olmak üzere tahsîsât-ı ilmiyyeden aylık 50 kuruş maaş almaya başladı.[59]

26 Cemâziyelâhir 1285 (1 Teşrînievvel 1284/13 Ekim 1868) tarihinde maaşı 100 kuruşa çıkarıldı.[60]

---

[51] Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 750; *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203; Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 13; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 238.

[52] Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı kara ordularının en yüksek rütbeli âmiri olan "Serasker"in makamı. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "*Serasker*", "*Serasker Kapısı*", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Bundan sonra: *Tarih Deyimleri ve Terimleri*), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983, III, 176-177; Yüksel Çelik, "*Serasker*", DİA, XXXVI, 547-549.

[53] Doğumları itibariyle askerlik hizmetine alınacakların "Tertîb-i Evvel" ve "Tertîb-i Sânî" olmak üzere mevcud iki tertibden hangisine ayrılacaklarının tayini için, bunlar arasında numara çekmek suretiyle, yapılan askerlik muamelesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. "Tertîb-i Evvel" ve "Tertîb-i Sânî" yazılı ve numaralı torba içindeki kâğıtlardan bir tanesi, kur'a meclisi üyelerinin huzurunda, hizmete çağrılana çektirilir ve bu tertîblerden hangisini çekerse, o tertîb üzerinden askerlik muamelesi görürdü. Askerlik aynı zamanda dinî bir vazife sayıldığı için buna "Kur'a-i Şer'iyye" de denilirdi. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, "*Kur'a*", "*Kur'a Çekilmek*", "*Kur'a Çekmek*", "*Kur'a Efradı*", "*Kur'a Fermanı*", *Kur'a-i Şer'iyye*", "*Kur'a Keşidesi*", "*Kur'a Meclisi*", "*Kur'ası Çıkmak*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 323-324.

[54] *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1720 (Harcırahın belgesine ulaşılamadığı belirtiliyor), 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203 (Albayrak'ın bu görevin tarihini 1278 [1861-62] olarak göstermesi hatalıdır).

[55] Medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan unvan. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, "*Dersiâm*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, I, 427-428; Mehmet İpşirli, "*Dersiâm*", DİA, IX, 185-186.

[56] *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

[57] Osmanlı'nın son dönemlerindeki 12 kademelik medrese sisteminde, aşağıdan yukarıya doğru, ilk kademeyi oluşturan hâriç medresesinde müderrislik yapanların derecesi. Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 272; Pakalın, "*İbtida-i Hariç*", "*İbtida-i Hariç Ruusu*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 15; Mehmet İpşirli, "*Medrese*", DİA, XXVIII, 330.

[58] *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203 (Albayrak'ın, müellifin bu dereceye yükselmesinin tarihini 1289 [1872-73] olarak göstermesi okuma hatasından kaynaklanmış olmalıdır).

[59] *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1736, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

12 Şaban 1285 (15 Teşrînisânî 1284/27 Kasım 1868) tarihinde maaşı 200 kuruşa çıkarıldı.[61]

1286 (1869-70):

1286 (1869-70) yılında, müzâkere esnâsında, makalemizin konusu olan vaz‘ ilmine dâir risâlesini yazarak bastırdı.[62]

1287 (1870-71):

6 Zilkâde 1287 (15 Kânûnisânî 1286/27 Ocak 1871) tarihinde maaşı 240 kuruşa çıkarıldı.[63]

1288 (1871-72):

29 Receb 1288 (1 Teşrînievvel 1287/13 Ekim 1871) tarihinde %5 (12 kuruş) kesilerek maaşı 228 kuruşa indirildi.[64]

1289 (1872-73):

14 Cemâziyelevvel 1289 (8 Temmuz 1288/20 Temmuz 1872) tarihinde maaşı 328 kuruşa çıkarıldı.[65]

1290 (1873-74):

21 Receb 1290 (1 Ağustos 1289/13 Eylül 1873) tarihinde maaşı 378 kuruşa çıkarıldı.[66]

23 Şevvâl 1290 (1 Kânûnievvel 1289/13 Aralık 1873) tarihinde maaşı 428 kuruşa çıkarıldı.[67]

1292 (1875-76):

Selh-i (30) Ramazan 1292 (18 Teşrînisânî 1291/30 Ekim 1875) tarihinde maaşından ayrı olarak *Buhârî-i Şerîf*[68] kırâati için 95 kuruş maaş bağlandı.[69]

1293 (1876-77):

17 Safer 1293 (1 Mart 1292/13 Mart 1876) tarihinde maaşı 513 kuruşa çıkarıldı.[70]

22 (28) Safer 1293 (12 [6] Mart 1292/18 [24] Mart 1876) tarihinde maaşı 529 kuruş 30 paraya[71] çıkarıldı.[72]

19 Rebîulevvel 1293 (1 Nisan 1292/13 Nisan 1876) tarihinde maaşı 525 kuruşa indirildi.[73]

---

60 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
61 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
62 Eğinli İbrahim Hakkı, *Risâletün ma‘mûletün fi’l-vaz‘*, İstanbul:1286; *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203; Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 13.
63 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
64 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
65 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
66 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
67 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
68 İmâm Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî’nin (ö. 256/870), Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen, sahîh hadisleri topladığı *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eseri. Geniş bilgi için bkz. M. Mustafa el-A‘zamî vd., “*Buhârî, Muhammed b. İsmâil*”, DİA, VI, 368-376; M. Yaşar Kandemir, “*el-Câmiu’s-Sahîh*”, DİA, VII, 114-123; M. Yaşar Kandemir, “*Sahîhayn*”, DİA, XXXV, 527-530.
69 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1736, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204.
70 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
71 “Para”, kuruşun kırkta biri. Bilgi için bkz. Pakalın, “*Para*”, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 752.
72 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.

26 Rebîulâhir 1293 (8 Mayıs 1292/20 Mayıs 1876) tarihinde *Buhârî-i Şerîf* kırâati için verilen maaşı kesildi.[74]

1294 (1877-78):

Ramazan 1294 (Eylül-Ekim 1877)'te ilk defa huzur derslerinin[75] 8. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[76]

1295 (1878):

Ramazan 1295 (Ağustos-Eylül 1878)'te huzur derslerinin 7. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[77]

1296 (1878-79):

Ramazan 1296 (Ağustos-Eylül 1879)'da huzur derslerinin 6. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[78]

27 Ramazan 1296 (1 Eylül 1295/13 Eylül 1879) tarihindeki öşür (onda bir) tenkîhâtında tarîk-ı ilmî maaşı 472 kuruş 20 paraya indirildi.[79]

1297 (1879-80):

2 Rebîulevvel 1297 (1 Şubat 1295/13 Şubat 1880) tarihinde maaşı 495 kuruş 20 paraya çıkarıldı.[80]

1 Rebîulâhir 1297 (1 Mart 1296/13 Mart 1880) tarihindeki tensîkātta maaşı 397 kuruşa indirildi.[81]

3 Cemâziyelâhir 1297 (1 Mayıs 1296/13 Mayıs 1880) tarihinde maaşı 414 kuruşa çıkarıldı.[82]

Ramazan 1297 (Ağustos-Eylül 1880)'de huzur derslerinin 6. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[83]

8 Şevvâl 1297 (1 Eylül 1296/13 Eylül 1880) tarihinde "eytâmiyye" nâmıyla 8 kuruş kesilerek maaşı 406 kuruşa indirildi.[84]

1298 (1880-81):

4 Cemâziyelevvel 1298 (4 Nisan 1881) Pazartesi günü Bayezîd-i Velî Câmii'nde büyük âlimlerin ve üstâdların huzurunda öğrencilerine icâzet verdi.[85]

---

73 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
74 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1736, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204.
75 Osmanlılar'da 1759'dan 1924 yılında hilâfetin kaldırılmasına kadar, Ramazan ayında, Padişahın huzurunda, Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin katıldığı dönemde sekiz meclis hâlinde yapılan tefsir dersleri. Bu derslerde dersi veren (takrir eden) hocaya "mukarrir", dersi dinleyip müzakere eden hocalara "muhatap" denirdi. Geniş bilgi için bkz. Mardin, *Huzur Dersleri*, I, II-III; Pakalın, "*Huzur Dersleri*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, I, 860-865; Mehmet İpşirli, "*Huzur Dersleri*, DİA, XVIII, 441-444; Arslan, *Beyşehirli Ahmed Nûri*, s. 106-116.
76 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 438.
77 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 441.
78 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 445.
79 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
80 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
81 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
82 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
83 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 448.
84 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
85 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 734, 732; *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

Ramazan 1298 (Temmuz-Ağustos 1881)'de huzur derslerinin 5. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[86]

1299 (1881-82):

Ramazan 1299 (Temmuz-Ağustos 1882)'de huzur derslerinin 5. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[87]

17 Zilhicce 1299 (18 Teşrînievvel 1298/30 Ekim 1882) tarihinde maaşı 503 kuruş 20 paraya çıkarıldı.[88]

1300 (1882-83):

Ramazan 1300 (Temmuz-Ağustos 1883)'de huzur derslerinin 5. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[89]

1301 (1883-84):

Ramazan 1301 (Haziran-Temmuz 1884)'de huzur derslerinin 5. meclisine "muhatap" sıfatıyla katıldı.[90]

1302 (1884-85):

Ramazan 1302 (Haziran-Temmuz 1885)'de huzur derslerinin 6. meclisine ilk defa "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[91]

3 Zilhicce 1302 (1 Eylül 1301/13 Eylül 1885) tarihinde maaşı 513 kuruşa çıkarıldı.[92]

1303 (1885-86):

Ramazan 1303 (Haziran-Temmuz 1886)'te huzur derslerinin 8. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[93]

27 Şevvâl 1303 (29 Temmuz 1886) tarihinde 2. rütbeden "Nişan-ı Âlî-i Osmânî"ye[94] lâyık görüldü.[95]

1304 (1886-87):

21 Muharrem 1304 (19 Ekim 1886) tarihinde "Hareket-i Altmışlı"[96] derecesine terfi ettirildi.[97]

---

86 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 451.
87 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 454.
88 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
89 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 458.
90 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 461.
91 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 465.
92 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.
93 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 469.
94 Devlet tarafından üstün hizmet karşılığı verilen, genellikle süslü ve değerli taşlarla bezeli bir çeşit madalyona "nişan" denir. Nişân-ı Osmânî: Sultan Abdülaziz döneminde 9 Cemâziyelâhir 1278 (12 Aralık 1861) tarihli nizamnâmeyle çıkarılan üç rütbeli (daha sonra dördüncü rütbe de eklenmiştir) bir nişan. Geniş bilgi ve nişan fotoğrafları için bkz. Pakalın, "*Nişan*", "*Osmanî Nişanı*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 694-695 (Nişan), 737-738 (Osmanî Nişanı); İbrahim Artuk, "*Nişan*", DİA, XXXIII, 154-156; Arslan, *Beyşehirli Ahmed Nûri Efendi*, s. 112-113.
95 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1729, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204.
96 Osmanlı'nın son dönemlerindeki 12 kademelik medrese sisteminde, aşağıdan yukarıya doğru, sekizinci kademeyi oluşturan Altmışlı medreselerde müderrislik yapanların derecesi. Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 272; Pakalın, "*Hareket-i Altmışlı*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, I, 739-740; Mehmet İpşirli, "*Medrese*", DİA, XXVIII, 330.
97 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

Ramazan 1304/Mayıs-Haziran 1887'de huzur derslerinin 8. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[98]

29 Ramazan 1304 (21 Haziran 1887) tarihinde "Haremeyn-i Muhteremeyn Mevleviyyeti"[99] pâyesine terfi ettirildi ve 3. rütbeden "Mecîdî Nişanı"na[100] lâyık görüldü.[101]

1305 (1887-88):

Ramazan 1305 (Mayıs-Haziran 1888)'te huzur derslerinin 8. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı[102] ve gümüş "İmtiyaz Madalyası"na[103] lâyık görüldü.[104]

15 Şevvâl 1305 (25 Haziran 1888) tarihinde 1. rütbeden "Mecîdî Nişanı"na lâyık görüldü.[105]

1306 (1888-89):

12 Cemâziyelâhir 1306 (1 Şubat 1304/13 Şubat 1889) tarihinde maaşı 608 kuruşa çıkarıldı.[106]

16 Cemâziyelâhir 1306 (5 Şubat 1304/17 Şubat 1889) tarihinde maaşı 1615 kuruşa çıkarıldı.[107]

10 Receb 1306 (1 Mart 1305/13 Mart 1889) tarihinden itibaren **Sultan I. Abdülhamid**'in (ö. 1203/1789)[108] vakıflarından olan medresenin[109] dershanesinde Pazartesi ve Perşembe günleri öğleden sonra hadis ilmi okutmak üzere, Berât-ı Âlî ile, Evkâf-ı Hümâyûn Hazîne-i Celîlesi'nden aylık 200 kuruş maaş ve günlük dört çift fodula[110] tahsis edilerek görevlerine "Hamîdiye Muhaddislik Ciheti" ilâve edildi.[111]

---

98 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 472.

99 Haremeyn Mevleviyeti: Osmanlı'nın son dönemlerinde kazaskerliklerin altındaki dört sınıflı (Haremeyn, Bilâd-ı Hamse, Mahrec, Devriye) kadılık sisteminin en yüksek derecesi. Bu derecede sırasıyla İstanbul, Mekke ve Medine kadılıkları bulunmaktaydı. Mekke ve Medine kadılıkları "Haremeyn Mevleviyeti" adıyla aynı derecede kabul edilir; İstanbul ile Edirne kadılıkları arasında yer alırdı. Görev yerine bizzat giderek kadılık yapmayanların rütbesine "pâye" denirdi. Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 99-100, 277; Pakalın, "*Haremeyn Mevleviyeti*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, I, 746-747.

100 Mecîdî Nişânı: Sultan Abdülmecid döneminde 13 Zilkade 1268 (29 Ağustos 1852) tarihli nizamnâmeyle çıkarılan beş rütbeli bir nişan. Geniş bilgi ve nişan fotoğrafları için bkz. Pakalın, "*Nişan*", "*Mecidî Nişanı*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 428 (Mecidî Nişanı), 694-695 (Nişan); İbrahim Artuk, "*Nişan*", DİA, XXXIII, 154-156; Arslan, *Beyşehirli Ahmed Nûri Efendi*, s. 112-113.

101 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1719, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203, 204; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 99.

102 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 476.

103 İmtiyaz madalyası: Sultan II. Abdülhamid döneminde 21 Zilkade 1300 (23 Eylül 1883) tarihli nizamnâmeyle çıkarılan, altın ve gümüş olmak üzere iki türü bulunan bir madalya. Geniş bilgi ve madalya fotoğrafları için bkz. Pakalın, "*İmtiyaz Madalyası*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 64; Filiz Karaca, "*İmtiyaz Madalyası*", DİA, XXII, 240-242.

104 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1727, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204 (Liyâkat Madalyası).

105 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1729, 1737.

106 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.

107 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.

108 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Münir Aktepe, "*Abdülhamid I*", DİA, I, 213-216.

109 Sultan I. Abdülhamid'in İstanbul Sirkeci'de 1191 (1777) yılında temelini attığı Hamîdiye Külliyesi'nin bir parçası olan medresenin yapımı 1194 (1780) yılında tamamlanmıştır. Geniş bilgi bkz. Münir Aktepe, "*Abdülhamid I*", DİA, I, 216; Semavi Eyice, "*Hamidiye Külliyesi*", DİA, XV, 465-468.

110 Fodula: Osmanlılarda çeşitli kesimlere dağıtılmak üzere pişirilen pide şeklinde yassı bir çeşit ekmek. Bkz. Feridun Emecan, "*Fodula*", DİA, XIII, 167-170.

111 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1723, 1724, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204.

Ramazan 1306 (Mayıs-Haziran 1889)'da huzur derslerinin 7. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[112]

1307 (1889-90):

2 Receb 1307 (10 Şubat 1305/22 Şubat 1890) tarihinde ayrıca 190 kuruş maaşla "Meclis-i Mesâlih-i Talebe"[113] âzâlığına tayin edildi.[114]

Ramazan 1307 (Nisan-Mayıs 1890)'de huzur derslerinin 6. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[115]

12 Ramazan 1307 (1 Mayıs 1890) tarihinde altın "İmtiyaz Madalyası"na lâyık görüldü.[116]

1308 (1890-91):

Selh-i (30) Rebîulevvel 1308 (1 Teşrînisânî 1306/13 Kasım 1890) tarihinde maaşı 2000 kuruşa çıkarıldı.[117]

Ramazan 1308 (Nisan-Mayıs 1891)'de huzur derslerinin 6. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[118]

Gurre-i (1) Zilkâde 1308 (27 Mayıs 1307/8 Haziran 1891) tarihinde "Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm"[119] fahrî/hasbî âzâlığına tayin edildi.[120]

1309 (1891-92):

10 Safer 1309 (14 Eylül 1891) tarihinde "İstanbul Kadılığı" pâyesine terfi ettirildi.[121]

11 Safer 1309 (3 Eylül 1307/15 Eylül 1891) tarihinde ayrıca 6000 kuruş maaşla "Makâm-ı Meşîhat-i Ulyâ (Makâm-ı Celîl-i Meşîhat-i İslâmiyye) Müsteşârlığı"na tayin edildi. Bu yeni görevi dolayısıyla yukarıda zikredilen âzâlıklardan tabîî olarak ayrılmış oldu.[122]

19 (14) Şaban 1309 (1 [6] Mart 1308/13 [18] Mart 1892) tarihinde tarîk-ı ilmîden tahsis edilen maaşı 2341 kuruşa çıkarıldı.[123]

Ramazan 1309 (Mart-Nisan 1892)'da huzur derslerinin 2. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[124]

16 Ramazan 1309 (1 Nisan 1308/13 Nisan 1892) tarihinde tarîk-ı ilmîden tahsis edilen maaşı 2650 kuruşa çıkarıldı.[125]

---

112 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 478.

113 Medreselerdeki eğitim ve öğretimi düzenlemek üzere, Şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak kurulan, ders vekili başkanlığındaki bir hey'etten oluşan daire. Bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "*Ders Vekâleti*", DİA, IX, 183-184.

114 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1736, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

115 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 481.

116 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1727, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204 (Liyâkat madalyası).

117 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.

118 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 485.

119 Yetim malları hakkındaki muameleleri tetkik ve murakabe etmek üzere 21 Şaban 1291 (1874) tarihli nizamnâme ile Şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak kurulan daire. Bilgi için bkz. Pakalın, "*Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 429.

120 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1736, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

121 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

122 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1736, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 238.

123 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.

124 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 486.

MEŞİHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VA'Z İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ
Dr. Musa ALAK

29 Ramazan 1309 (26 Nisan 1892) tarihinde "Anadolu Kazaskerliği"[126] pâyesine terfi ettirildi.[127]

16 Şevvâl 1309 (1 Mayıs 1308/13 Mayıs 1892) tarihinde tarîk-ı ilmîden tahsis edilen maaşı 5650 kuruşa çıkarıldı.[128]

1310 (1892-93):

Ramazan 1310 (Mart-Nisan 1893)'da huzur derslerinin 2. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[129]

1311 (1893-94):

Ramazan 1311 (Mart-Nisan 1894)'de huzur derslerinin 2. meclisine "mukarrir" sıfatıyla katıldı.[130]

2- Genel Değerlendirme:

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla;

a) **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**'nin Emir Hoca Medresesine girişinden Bayezid Medresesine dersiâm tayin edilişine kadar devam eden medrese tahsili 16 yıldır (1266-1282/1850-1866). Aynı şekilde Bayezid Medresesi'ne dersiâm tayin edilişinden icâzet verdiği tarihe kadar geçen süre de 16 yıldır (1282-1298/1866-1881). Buradan yola çıkarak, o dönemde medrese tahsilinin yaklaşık 16 yıl sürdüğünü söyleyebiliriz.

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin öğrencilerinden şu âna kadar üçünü tespit edebildik:

(1) **Eğinli Hâfız Muhammed Hulûsî Efendi** (ö. 1336/1917-18): **İzmirli İsmail Hakkı**'nın (ö. 1365/1942) hocalarındandır.[131]

(2) **Düzceli Mehmed Nâzım Efendi** (ö. 1329/1911): **Muhammed Zâhid el-Kevserî**'nin (ö. 1371/1952) hocalarındandır.[132]

(3) **Kayserili Develizâde Ali Rızâ b. Osman** (ö. ?): **Teftâzânî**'nin (ö. 792/1390) belâgate dâir *Muhtasaru'l-me'ânî* ve **Molla Câmî**'nin (ö. 898/1492) kendi adıyla meşhur olan *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı eserlerini tahşiye ederek / notlandırarak neşretmiştir.[133]

b) **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**, "İbtidâ-i Hâric"le kat etmeye başladığı (13 Muharrem 1285/6 Mayıs 1868) ilmiye derecelerinden en son "Anadolu Kazaskerliği"ne kadar

---

125 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1736, 1737.

126 Kazaskerlik hakkında geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 151-160; Pakalın, "*Kazasker*", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, II, 229-235; Mehmet İpşirli, "*Kazasker*", DİA, XXV, 140-143.

127 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 238.

128 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1736, 1737.

129 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 490.

130 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 493.

131 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 754; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 238-239. Eğinli Muhammed Hulusi Efendi'nin İzmirli İsmail Hakkı'ya verdiği icâzetnâme için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Bölümü, nr. 4212.

132 Muhammed Zâhid el-Kevserî, *et-Tahrîru'l-vecîz fîmâ yebteğîhi'l-müstecîz*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, 1. baskı, Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1413/1993, s. 62.

133 Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, İstanbul: Kırımlı Abdullah Efendi Matbaası, 1307, s. 463; Molla Câmî, *Molla Câmî (el-Fevâidü'z-Ziyâiyye)*, İstanbul: Kırımlı Abdullah Efendi Matbaası, 1314, s. 432.

yükselmiş (29 Ramazan 1309/26 Nisan 1892); geride sadece "Rumeli Kazaskerliği" ve "Şeyhülislâmlık" kalmıştır.[134]

c) **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**, 1294-1301 (1877-1884) yılları arasında "muhatap" sıfatıyla 8 defa; 1302-1311 (1885-1894) yılları arasında da "mukarrir" sıfatıyla 10 defa olmak üzere, toplam 18 defa huzur derslerine katılmıştır.[135] Bu derslerin hepsi de **Sultan II. Abdülhamid**'in (ö. 1336/1918) padişah olduğu dönemdedir (1293-1327/1876-1909).[136]

d) **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**, son görevi olan meşîhat müsteşarlığını (1309-1311/1891-1894), **Sultan II. Abdülhamid**'in padişah; **Hâlidefendizâde Cemâleddin Efendi**'nin (ö. 1337/1919) şeyhülislâm (1309-1327/1891-1909)[137] olduğu dönemde yapmıştır.

e) **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**, dersiâm tayin edilmeden önce askeriyeden aldığı maaşın dışındaki bütün maaşlarını ilmiye ve vakıflardan almıştır. 50 kuruşla başlayan bu maaşlar, arada çeşitli iniş çıkışlar olmakla birlikte, en son tarîk-ı ilmîden 5650, müsteşarlıktan 6000 olmak üzere toplam 11.650 kuruşa çıkmıştır.

f) **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**, hizmet ve başarılarından dolayı, 2. rütbeden Nişân-ı Osmânî'ye, 3. ve 1. rütbelerden Mecîdî Nişanlarına, gümüş ve altın İmtiyaz Madalyalarına lâyık görülmüştür.

E- VEFÂTI

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi, Makâm-ı Meşîhat-i Ulyâ Müsteşârı iken, 29 Zilhicce 1311 (21 Haziran 1310/3 Temmuz 1894 Salı) günü, 64 yaşında (1247-1311/1831-1894) vefât etti[138] ve Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhına defnedildi.[139]

F- ŞAHSİYETİ

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin, resmî görevleri dışında, şahsiyetine dair bildiklerimiz oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı bilgilere göre o, Türkçe ve Arapça konuşur ve yazardı;[140] ecnebî nişanı yoktu;[141] herhangi bir şekilde muhâkemeye tâbi tutulmamıştı.[142]

Bunların dışında "**Çayırlı Hoca Efendi**" lakabıyla tanınan **Ahmed Efendi**'nin (ö. 1333/1914-15) oğlu **Sait Çayırlı**'nın babasından naklettiği şu iki olay, onun ilmî kudreti yanında nüktedân bir şahsiyete de sahip olduğunu göstermektedir:

Pederim yine bir görüşme esnasında şöyle anlatmıştı: "**Kömürcü Hoca**" denilmekle mâruf Meşîhat müsteşarı **Kömürcüzâde Eğinli İbrahim Hakkı Efendi** ile **Ebü'l-Hüdâ Efendi**'nin (ö. 1327/1909)[143] mübâhase etmelerini **Hünkâr (İkinci Abdülhamit)** irâde eder. **Kömürcü Hoca Efendi**, **Ebü'l-Hüdâ Efendi**'yi iskât eder. **Kömürcü Hoca Efendi**'ye: "Sen ne yaptın? **Padişah**ı, (**Ebü'l-Hüdâ Efendi**'yi telmîhan) hocasını mağlup etmekle müteessir

---

134 İlmiye rütbeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 271-281. 1334 (1915-16) yılında Meşîhat mensuplarının yukarıdan aşağıya rütbelerine göre tam listesi için bkz. *İlmiyye Sâlnâmesi*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye (İstanbul): Matbaa-i Âmire, 1334, s. 58-136.

135 Huzur dersleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mardin, *Huzur Dersleri*, I, II-III; Mehmet İpşirli, "*Huzur Dersleri*", DİA, XVIII, 441-444; Arslan, *Beyşehirli Ahmed Nûri*, s. 106-116.

136 Cevdet Küçük, "*Abdülhamid II*", DİA, I, 216-224.

137 Mehmet İpşirli, "*Cemâleddin Efendi, Hâlidefendizâde*", DİA, VII, 309-310.

138 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1715, 1734, 1735; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 204; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 238 (vefât gününü 28 Zilhicce olarak veriyor).

139 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 238.

140 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.

141 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717.

142 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717.

143 Ebü'l-Hüdâ Muhammed b. Hasen Vâdî b. Alî es-Sayyâdî er-Rifâî. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Şit Tufan Buzpınar, "*Sayyâdî*", DİA, XXXVI, 217-218.

ettin!" diyerek muâhaze edene, **Hoca Efendi** şöyle cevap verir: "Ne yapayım? Ehl-i Sünnet'i batırayım mı?".

Yine **Kömürcü Hoca Efendi**'nin latîfelerinden biri de şudur: "**Ateş Hoca**" denilmekle meşhur efendi hakkında: "Kömürcü, kömürcü derlerken bir de arkamızdan ateş çıktı!" derlermiş.[144]

G- ESERLERİ

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi, vefâtından 20 ay önce doldurduğu tercüme-i hâl varakasında eserleri ile ilgili soruya şöyle cevap vermiştir: "*İlm-i vaz'dan seksen altı tarihinde tab' ettirilmiş bir; ve fünûn-i şettâda bazı mesâil hakkında müteferrik risâlelerim mevcûddur.*"[145]

Bu ifâdeden anlaşıldığı kadarıyla **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**'nin vaz' ilmine dair matbû bir risâlesi vardır ki bu risâle, makalemizin konusunu oluşturmaktadır. Onun ayrıca çeşitli ilimlerin (fünûn-i şettâ) bazı meseleleriyle ilgili matbû olmayan birçok risâlesi bulunmaktadır. Ancak şu âna kadarki araştırmalarımızda o risâlelerden herhangi birine ulaşamadık. Bunların dışında onun ulaşabildiğimiz ikinci bir eseri olarak sayabileceğimiz *icâzetnâme*si vardır.

Şimdi ulaşabildiğimiz bu iki eseri kısaca tanıyalım:

1- Vaz' İlmine Dâir Risâle

Şu âna kadarki araştırmalarımızda üç baskısına ulaşabildiğimiz bu risâle, ilk iki baskısında *Risâletün ma'mûletün fi'l-vaz'* adıyla; şerhiyle birlikte yapılan üçüncü baskısında ise *Metnün fi'l-vaz'* adıyla neşredilmiştir. Makalemizin konusu olan bu risâlenin ana hatlarıyla tanıtımı aşağıda yapılacaktır.

2- İcâzetnâme

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi, dersiâm tayin edilişinden (1282/1866) 16 yıl sonra, 4 Cemâziyelevvel 1298 (4 Nisan 1881) Pazartesi günü Bayezîd-i Velî Câmii'nde büyük âlimlerin ve üstâdların huzurunda öğrencilerine icâzet verdi.[146] O öğrencilerinden biri olan **Eğinli Muhammed Hulûsî Efendi**'ye (ö. 1336/1917-18)[147] verdiği *İcâzetnâme*'nin fotokopisi **Ebül'ulâ Mardin**'in *Huzur Dersleri* adlı eserinin II-III. cildinde, sağdan sola olacak şekilde, sondan başa doğru, yer almaktadır (s. 760-732).

Reîsü'l-hattâtîn Abdullah Hamdi Bey'e (ö. 1317/1899)[148] nesih hatla yazdırılan (s. 733) 29 sayfalık bu *İcâzetnâme*'de, **Eğinli İbrahim Hakkı Efendi**, sözlerine besmele, hamdele ve salvele ile başlar (s. 760-759). Sonra, âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler ve selef-i sâlihîn sözlerinden de iktibaslar yaparak ilmin, âlimin ve isnâdın öneminden bahseder (s. 759-755). Bir grup talebeyle birlikte **Eğinli Hâfız Muhammed Hulûsî Efendi**'nin[149] kendisine gelerek tefsîr, hadîs, kelâm, belâğat, usûl, furû', nahiv, sarf, mantık, hikmet (felsefe), âdâb (münâzara) ve okunması gereken diğer aklî, naklî ve edebî ilimleri okuduğunu, icâzet istemesi üzerine de bazı şartlarla ona icâzet verdiğini belirtir (s. 755-753). Daha sonra kendisinin tahsil

144 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 779.
145 *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1722; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.
146 Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 734, 732; *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203.
147 Hayatı hakkında bkz. Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 238-239. Eğinli Muhammed Hulusi Efendi'nin İzmirli İsmail Hakkı'ya verdiği icâzet için bkz. Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı Blm., nr. 4212.
148 Muammer Ülker, "*Abdullah Hamdi Bey*", DİA, I, 103-104.
149 Öğrencisinin adı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin bizzat kendi el yazısı ile yazılmıştır. Bkz. Eğinli İbrahim Hakkı, "*İcâzetnâme*", Huzur Dersleri, II-III, 754.

hayatından ve ders aldığı hocalarından bahseder (s. 753-749). İcâzet aldığı hocası **Bodrumlu Ömer Lutfi Efendi**'nin **Hz. Peygamber**'e (s.a.s.) ve ondan **Hz. Cebrâil** (a.s.) vâsıtasıyla Yüce Allah'a ulaşan ilmî silsilesini zikreder (s. 749-743). Rivâyet etmek için icâzet aldığı 40 hadis kitabının isimlerini sayarak, yine hocası **Bodrumlu Ömer Lutfi Efendi** vâsıtasıyla **Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed el-Cerrâhî el-Aclûnî**'ye (ö. 1162/1749)[150] kadar olan senedini verir. **Aclûnî**'den bu kitapların müelliflerine kadar olan senedleri ise, meşhur olduğunu belirterek, ayrıca zikretmez (s. 743-740). Son olarak birtakım nasîhat ve vasiyetlerde bulunduğu uzunca bir bölümle *İcâzetnâme*'yi bitirir (s. 740-735). Bir sonraki sayfada, bizzat kendi el yazısıyla, *İcâzetnâme*'de adı geçen öğrencisine icâzet verdiğini ve bu *İcâzetnâme*'yi imzaladığı tarihi belirterek, iki defa mührünü basar (s. 734). *İcâzetnâme*'nin geri kalan son iki sayfasından birinde hattâtın imzası (s. 733); diğerinde ise, icâzet merasiminin yeri, zamanı ve dönemi ile ilgili bilgiler ve duâ (s. 732) bulunmaktadır.[151]

II- RİSÂLENİN TANITIMI

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi, bu risâlesini, Bâyezid Câmii'ne dersiâm tayin edilişinin (1282/1866 yılı sonları) 4. yılında (1286/1869-70), müzâkere esnâsında yazarak bastırmıştır.[152]

Şu âna kadar, risâlenin, iki farklı isimle yapılmış üç baskısına ulaşabildik:

1- *Risâletün ma'mûletün fi'l-vaz'* (**رسالة معمولة في الوضع**), İstanbul 1286 (1869-70) (s. 2-16).[153]

2- *Risâletün ma'mûletün fi'l-vaz'* (**رسالة معمولة في الوضع**), İstanbul ty (s. 2-8).[154]

3- *Metnün fi'l-vaz'* (**متن في الوضع**), İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1311 (1894), (s. 73-78).[155]

Eğinli İbrâhim Hakkı Efendi, risâlesine besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Çok kısa olan **önsöz**ünü, bu risâlenin bir giriş (mukaddime), üç bölüm (matlab) ve bir sonuç (hâtime) içerdiğini belirterek bitirir (s. 73).

Girişte (Mukaddime), vaz' kavramı ve ilmine dair bilgiler verir. Önce vaz' kavramının sözlük ve terim anlamlarını zikreder. Sonra terim anlamıyla vaz'ı, lafzî ve gayr-ı lafzî kısımlarına ayırır. Lafzî vaz'ın, Arap dilcilerine göre, aralarında iştirâk-i lafzî (çokanlamlılık) ile müşterek olduğu, biri dar diğeri geniş iki manasını naklederek bu manalar arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Sonra vaz' ilminin konusu ile amacını söyleyerek bunlardan her biri açısından vaz' ilminin tarifini yapar. Son olarak da ek (teznîb) başlığı altında vaz'ın unsurlarını (vâzı', mevzû', mevzû'un leh) sayar (s. 73-74).

Birinci bölümde (el-Matlabü'l-Evvel), vaz'ın birinci unsuru olan "**vâzı'**" (lafızları manaların karşısına vaz' eden) konusunu ele alır. Önce vâzı' bakımından vaz'ı, lügavî, örfî, ıstılâhî ve şer'î olmak üzere dört kısma ayırır. Sonra, herhangi bir tercihte bulunmaksızın,

---

150 Ali Yardım, "*Aclûnî, İsmâil b. Muhammed*", DİA, I, 327-328.

151 *İcâzetnâme*'nin, medreselerde okutulan dersler açısından kısa bir tahlili için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 1. baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, s. 106-107.

152 Eğinli İbrahim Hakkı, *Risâletün ma'mûletün fi'l-vaz'*, İstanbul:1286; *Sicill-i Ahvâl Dosyası-251*, resim no: 1717, 1737; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, II, 203; Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 13.

153 Kütüphanelerimizde herhangi bir nüshasına ulaşamadık. Ancak pdf şekline internet üzerinden ulaşmak mümkün: http://upload-pro.com/olreeoc36539/s2130567.pdf.html.

154 Bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Celal Ökten Bölümü, nr. 421.

155 Bu baskının kütüphanelerimizde bol miktarda nüshası bulunmakta, ayrıca Fazilet Neşriyat tarafından tıpkıbasımı yapılmaktadır.

âlimlerin üzerinde ihtilâf ettikleri "lügavî lafızların vâzı'ı" konusundaki görüşlerden dördünü zikreder (s. 74).

İkinci bölümde (el-Matlabü's-Sânî), vaz'ın ikinci unsuru olan "**mevzû'**" (mananın karşısına vaz' edilen lafız) konusunu işler. Önce mevzû' açısından vaz'ı, şahsî ve nev'î olmak üzere iki kısma ayırır. Sonra bu şahsî ve nev'î vaz'ları da, mevzû'un lehin ve vaz'ın âmm veya hâss olmalarına göre, dörder kısma ayırarak tek tek inceler. Zaman zaman farklı görüşlere ve delillerine de temas ederek kendi tercihini yapar. Risâlenin ana gövdesini bu bölüm oluşturur (s. 74-78).

Üçüncü bölümde (el-Matlabü's-Sâlis), vaz'ın üçüncü unsuru olan "**mevzû'un leh**" (kendisi için lafız vaz' edilen mana) konusundan bahseder. Önce mevzû'un lehi, küllî ve cüz'î olmak üzere iki kısma ayırır. Sonra da âlimlerin üzerinde ihtilaf ettikleri "mevzû'un lehin mâhiyeti, zihnî mi hâricî mi olduğu" konusundaki görüşlerden beşini zikreder. Metinde herhangi bir tercihte bulunmamakla beraber, şârihin naklettiğine göre, bazı muhakkıklara nisbet ettiği üçüncü görüşü, "mevzû 'un lehin mâhiyet olarak mana olduğu" görüşünü tercih eder[156] (s. 78).

Sonuçta (el-Hâtime) ise, vaz' ilmi ile ilgili, önceki bölümlerde yer verilmeyen bazı hususları, altı madde halinde kısaca açıklar (s. 78).

Gerek müellifin bizzat koyduğu gerekse tercümede bizim eklediğimiz başlıkları nazar-ı itibara alarak risâlenin plânını şöyle verebiliriz:

ÖNSÖZ (s. 73)

GİRİŞ

VAZ' İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

(s. 73-74)

I- VAZ' KAVRAMI (s. 73)

A- SÖZLÜK ANLAMI (s. 73)

B- TERİM ANLAMI (s. 73)

II- VAZ' İLMİNİN KONUSU, AMACI VE BU AÇILARDAN TARİFİ (s. 73-74)

A- VAZ' İLMİNİN KONUSU VE BU AÇIDAN TARİFİ (s. 73)

B- VAZ' İLMİNİN AMACI VE BU AÇIDAN TARİFİ (s. 73-74)

III- EK (TEZNÎB): VAZ'IN UNSURLARI (s. 74)

BİRİNCİ BÖLÜM

VAZ'IN BİRİNCİ UNSURU: VÂZI'

(s. 74)

I- VÂZI' AÇISINDAN VAZ'IN KISIMLARI (s. 74)

II- LÜGAVÎ LAFIZLARIN VÂZI'I (s. 74)

İKİNCİ BÖLÜM

[156] Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 66.

MEŞİHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VAZ İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ
Dr. Musa ALAK

VAZ‘IN İKİNCİ UNSURU: MEVZÛ‘ / LAFIZ
(s. 74-78)
I- ŞAHSÎ VAZ‘(s. 74-75)
A- HÂSS MEVZÛ‘UN LEH İÇİN HÂSS VAZ‘ (s. 74)
B- HÂSS MEVZÛ‘UN LEH İÇİN ÂMM VAZ‘ (s. 74)
C- ÂMM MEVZÛ‘UN LEH İÇİN ÂMM VAZ‘ (s. 74-75)
D- ÂMM MEVZÛ‘UN LEH İÇİN HÂSS VAZ‘ (s. 75)
II- NEV‘Î VAZ‘(s. 75-78)
A- HÂSS MEVZÛ‘UN LEH İÇİN HÂSS VAZ‘ (s. 75-76)
B- HÂSS MEVZÛ‘UN LEH İÇİN ÂMM VAZ‘ (s. 76)
C- ÂMM MEVZÛ‘UN LEH İÇİN ÂMM VAZ‘ (s. 76-78)
D- ÂMM MEVZÛ‘UN LEH İÇİN HÂSS VAZ‘ (s. 78)
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VAZ‘IN ÜÇÜNCÜ UNSURU: MEVZÛ‘UN LEH / MANA
(s. 78)
I- MEVZÛ‘UN LEH’İN KISIMLARI (s. 78)
II- MEVZÛ‘UN LEH’İN MÂHİYETİ (s. 78)
SONUÇ (s. 78)

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi’nin bu risâlesi üzerine hemşehrisi, Fâtih Câmii dersiâmlarından **Eğinli Mehmed Rahmi Efendi** (ö. 1327/1909)[157] tarafından **el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye fî şerhi’r-Risâleti’l-vaz‘iyye** (**العجالة الرحمية في شرح الرسالة الوضعية**) adıyla bir şerh de yazılmıştır (İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1311, s. 2-72).[158]

III- TERCÜME METODUMUZ

Risâlenin tercümesinde uyguladığımız metodu şöyle özetleyebiliriz:

1- Risâle ilmî bir metin olduğu için, harfî tercüme metodunu uyguladık; kavramları Türkçeleştirmedik, metnin daha rahat anlaşılması için kendimizden eklediğimiz bütün ifadeleri parantez arasında verdik.

[157] Şârihin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *İcâzetnâme*, (Öğrencisi: Kangırılı Hâfız Ahmed Hamdi Efendi), Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 668; İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Arşivi Sicill-i Ahvâl Dosyası-180, 1193; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 319; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn*, (nşr. Kilisli Rifat Bilge – İbnülemin Mahmud Kemal İnal), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955, II, 399-400; Kehhâle, *Mu‘cem*, III, 291; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, III, 2278; Tahsin Özcan, “*Rahmi Efendi*”, DİA, XXXIV, 423 (Bu şerhin Ömer Türker tarafından Türkçeye çevrildiği, fakat henüz neşredilmediği bildiriliyor).

[158] Şerhin tanıtımı için bkz. Musa Alak, "Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin Vaz' İlmine Dâir Risâlesinin Tahkik ve Tahlili", (Yayına hazır makale).

2- Konu bütünlüğüne dikkat ederek metni uygun yerlerden paragraflara ayırıp başlıklar ekledik. Maddeleştirmeye müsait olan yerleri harf ve rakam kullanarak maddeleştirdik.

3- Adı geçen şahısların vefât tarihlerini metin içinde parantez arasında verdik; tam adları ile biyografilerinin bulunduğu bazı ansiklopedik kaynakları ise dipnotta zikrettik.

4- **Eğinli Mehmed Rahmi Efendi**'nin şerhinden metnin izah ve tenkidine yönelik lüzumlu gördüğümüz ibareleri bazen aynen, bazen uyarlayarak dipnotta iktibas ettik.

SONUÇ

Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin müzâkere esnâsında yazdığı bu risâlede, vaz' ilminin temel konuları, sade ve mantıkî teselsüle riâyet eden bir üslupla işlenmekte; mümkün olduğunca ayrıntılara ve tartışmalara girilmemekte; tartışmalı konular geldiğinde ise sadece temel görüşler zikredilerek ayrıntılar geniş kitaplara havâle edilmektedir. Bu özellikleriyle risâle, günümüzde de vaz' ilmini öğrenmek isteyenlerin başlangıç seviyesinde okuyabilecekleri eserlerin başında gelmektedir.

RİSÂLENİN TERCÜMESİ

(ÖNSÖZ)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Sana hamd ederiz, ey kelime ve kelâmın vaz'larını bilmeyi âlimlere has kılan ve onları "en fasîh kelâm"ın sırlarını idrâk etmekle mümtâz eyleyen!..

Kıyamet gününde şefâat sancağının sahibi olan, Şerîat ve İslâm kanunlarının vaz' olunması peygamberliğine bağlı bulunan **Muhammed**'e ve onun lütufkâr âli ile hayırlı ashâbına salât ü selâm ederiz.

İmdi;

Ganî olan Allah'a muhtaç olan kul, **İbrahim b. Halil el-Eğînî** der ki:

Bu, bir giriş (mukaddime), üç bölüm (matlab) ve bir sonuç (hâtime) ihtiva eden bir risâledir.

GİRİŞ

(VAZ' İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER)

I- (VAZ' KAVRAMI)

A- (SÖZLÜK ANLAMI)

Vaz', sözlükte, "bir şeyi belli bir yere koymak"tır.

B- (TERİM ANLAMI)

(Vaz') terim olarak ise, "bir şeyi (lafzı) bir başka şeyin (mananın) karşısına, her ne zaman birinci şey (lafız) anlaşılsa, ondan bu vaz'ı bilen kişi tarafından ikinci şeyin (mana) de anlaşılacağı şekilde koymak"tır.

Sonra terim anlamıyla vaz' iki kısımdır:

1- Lafzî vaz',

2- Gayr-ı lafzî vaz'.

Birincisi (lafzî vaz'), **Arap dili bilginleri**ne göre, şu iki mana arasında iştirâk-i lafzî (çokanlamlılık) ile müşterektir:

a) Lafzı, bizzat kendisinin delâlet etmesi için, bir mananın karşısına koymak.

b) Lafzı, bir karîne yardımıyla bile olsa delâlet etmesi için, bir mananın karşısına koymak.

Bu iki mana arasındaki ilişki, "umum-husus mutlak"tır (tam girişimlilik). Daha dar (ehass / husûsî) olan, birincisidir. (Vaz' dendiğinde) ilk akla gelen; hakikatler ile mecâzları birbirinden ayıran; "terâdüf" (eşanlamlılık), "iştirâk" (çokanlamlılık) ve "delâletler" gibi kavramlarda muteber olan, odur.

II- (VAZ' İLMİNİN KONUSU, AMACI VE BU AÇILARDAN TARİFİ)

Sonra bil ki, her ilmin (fennin) bir konusu ve bir de amacı vardır.

A- (VAZ' İLMİNİN KONUSU VE BU AÇIDAN TARİFİ)

Vaz' ilminin konusu, az önce tarif edilen "**terim anlamıyla vaz'**"dır.

Bu açıdan (vaz' ilmini tarif etmek için) şöyle deriz:

"Vaz' ilmi, kendisinde, umûm-husûs ve şahsiyyet-nev'iyyet bakımlarından, terim anlamıyla vaz'ın hallerinden bahsedilen ilimdir."

B- (VAZ' İLMİNİN AMACI VE BU AÇIDAN TARİFİ)

Vaz' ilminin amacı ise, (şu hususlarda) tam bir güç sahibi olmaktır:

1- Vaz' edilmiş olanı (mevzû') olmayandan (mühmel) ayırt etmek,

2- Lügat, sarf, iştikāk, nahiv ve diğer ilimler tarafından vaz' edilmiş olan lafızları (terimleri / ıstılahları) birbirinden (her bir ilme ait ıstılahları diğer ilimlerin ıstılahlarından) ayırt etmek,

3- Her bir ilim tarafından vaz' edilmiş olan lafızları (kendi içinde) birbirinden ayırt etmek,

4- Hakikatin emârelerini mecâzın karînelerinden ayırt etmek.

Bu açıdan (vaz' ilmini tarif etmek için) şöyle deriz:

"Vaz' ilmi, vaz' edilmiş olanı olmayandan, lügat, sarf, iştikāk, nahiv ve diğer ilimler tarafından vaz' edilmiş olan lafızları birbirinden ve emâreleri karînelerden ayırt etme gücü kendisiyle meydana gelen kurallardan oluşmuş bir araçtır."

III- EK (TEZNÎB): (VAZ'IN UNSURLARI)

Vaz'ın üç unsuru vardır:

1- **Vâzı'** (lafzı mananın karşısına **vaz' eden**),

2- **Mevzû'** (mananın karşısına vaz' edilen **lafız**),

3- **Mevzû'un leh** (kendisi için lafız vaz' edilen **mana**).

Vaz'ın, bu unsurlardan her biri açısından, çeşitli kısımları vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAZ'IN BİRİNCİ UNSURU: (VÂZI')

I- (VÂZI' AÇISINDAN VAZ'IN KISIMLARI)

Vâzı' açısından vaz'ın kısımları dörttür:

MEŞİHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VA'Z İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ
Dr. Musa ALAK

1- Lügavî vaz‘,[159]

2- Örfî (örfî-i âmm) vaz‘,[160]

3- Istılâhî (örfî-i hâss) vaz‘,[161]

4- Şer‘î vaz‘.[162]

II- (LÜGAVÎ LAFIZLARIN VÂZI‘I)

Sonra bil ki, lügavî lafızların vâzı‘ı konusunda ihtilâf edilmiştir:

1- **Şeyh Ebü’l-Hasen el-Eş‘arî**’ye (ö. 324/935-36)[163] -rahimehullâh- göre, vâzı‘ sadece Allah Teâlâ’dır.

2- **Mu‘tezile**’nin reislerinden **Ebû Hâşim**’e (ö. 321/933)[164] göre, vâzı‘ sadece beşerdir.

3- **Üstâz Ebû İshâk el-İsferâyînî**’ye (ö. 418/1027)[165] göre, vaz‘ ve ıstılâhın tanınması kendisine bağlı olan miktarın vâzı‘ı Allah Teâlâ’dır; geri kalan kısım ise (ikisine de) ihtimallidir.

4- **Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî** (ö. 403/1013)[166] ise, bu üç görüş arasında tevakkuf etmiştir.[167]

---

[159] Lügatin / dilin vâzı‘ı tarafından yapılan vaz‘. “Darb (**الضرب**)” lafzının “acı vermek” manası için, “katl (**القتل**)” lafzının “hayatı ortadan kaldırmak” manası için, “esed (**الأسد**)” lafzının “yırtıcı hayvan” manası için vaz‘ edilmesi gibi. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 24-25.

[160] Örf ehli tarafından yapılan vaz‘. Eğer örf ehli belli / dar bir topluluk değilse, buna “örfî-i âmm” denir. “Hâdise (**الحادثة**)” lafzının, lügatte “daha önce yokken sonradan var olan” manası için vaz‘ edilmiş olduğu halde, örf ehli tarafından “musîbet” manası için; “dâbbe (**الدابة**)” lafzının, lügatte mutlak olarak “yeryüzünde yürüyen” manası için vaz‘ edilmiş olduğu halde, örf ehli tarafından “dört ayaklı hayvan” manası için vaz‘ edilmesi gibi. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 25.

[161] Çeşitli ilim ve meslek erbâbı gibi belli / dar bir topluluk olan örf ehli tarafından yapılan vaz‘. Buna “örfî-i hâss” da denir. “Mübtedâ (**المبتدأ**)”, “haber (**الخبر**)”, “fiil (**الفعل**)”, “fâil (**الفاعل**)” “mef‘ûlün bih (**المفعول به**)” vb. lafızların, nahiv âlimleri tarafından, belirli / terim manalar için vaz‘ edilmeleri gibi. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 25.

[162] Şerîat ehli (Allah, Peygamber ve dinin mensupları) tarafından yapılan vaz‘. Aslında ıstılâhî vaz‘a dâhil olduğu halde, şerefinden dolayı ayrıca zikredilmiştir. “Salât (**الصلاة**)”, “zekât (**الزكاة**)”, “savm (**الصوم**)”, “hacc (**الحج**)” vb. lafızların, Şâri‘ tarafından, belirli / terim manalar için vaz‘ edilmeleri gibi. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 25.

[163] Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş‘arî el-Basrî. Eş‘ariyye mezhebinin kurucusu. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, IV, 263; Kehhâle, *Mu‘cem*, II, 405; İrfan Abdülhamid, “*Eş‘arî, Ebü’l-Hasan*”, DİA, XI, 444-447.

[164] Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cübbâî. Behşemiyye fırkasının reisi ve Mu‘tezile’nin büyük imamlarından biri. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, VI, 7; Kehhâle, *Mu‘cem*, II, 150; Avni İlhan, “*Ebû Hâşim el-Cübbâî*”, DİA, X, 146-147.

[165] Ebû İshâk Rüknüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-İsferâyînî. Eş‘arî kelâmcısı ve Şâfiî fakîhi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, I, 61; Kehhâle, *Mu‘cem*, I, 56-57; Salih Sabri Yavuz, “*İsferâyînî, Ebû İshak*”, DİA, XXII, 515-516.

[166] Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî. Eş‘arî kelâmcısı ve Mâlikî fakîhi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, VI, 176; Kehhâle, *Mu‘cem*, III, 373; Şerafeddin Gölcük, “*Bâkıllânî*”, DİA, IV, 531-535.

[167] Lügavî vaz‘ın vâzı‘ı / dilin menşei konusundaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1002), *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Alî en-Neccâr, 1. baskı, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1427/2006, s. 72-77; Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî (ö. 606/1210), *el-Mahsûl fî ‘ilmi usûli’l-fikh*, nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ty, I, 181-192; Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-Müzhir fî ‘ulûmi’l-luğati ve envâ‘ıhâ*, nşr. Fuâd Alî Mansûr, 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418/1998, I, 12-32; Soner Gündüzöz, *Arapçada Kelime Türetimi Kavramlar-Kuramlar-Kurumlar*, 1. baskı, Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2005,

MEŞİHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VAZ İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ
Dr. Musa ALAK

İKİNCİ BÖLÜM

VAZ'IN İKİNCİ UNSURU: (MEVZÛ' / LAFIZ)

Mevzû' (mananın karşısına vaz' edilen lafız) açısından vaz'ın kısımları ikidir:

(I- Şahsî vaz',

II- Nev'î vaz'.)

I- ŞAHSÎ VAZ'

Şahsî vaz', husûsî olarak tasavvur edilen lafzı, küllî veya cüz'î bir mana için belirlemektir.

Mevzû'un leh olan mananın hâss veya âmm olması ile o manayı tasavvur etme vâsıtasının (mülâhaza âletinin) hâss veya âmm olması bakımından vaz'ın kısımları, ilk bakıştaki aklî taksimin gereğine göre, dörttür:

(A- Hâss mevzû'un leh için hâss vaz',

B- Hâss mevzû'un leh için âmm vaz',

C- Âmm mevzû'un leh için âmm vaz',

D- Âmm mevzû'un leh için hâss vaz'.)

A- HÂSS MEVZÛ'UN LEH İÇİN HÂSS VAZ'

Bu (iki şekilde olabilir):

1- Vâzı',

a) (Önce) dış dünyadaki (hâricî) bir belirleme ile belirlenmiş olan bir manayı husûsî olarak[168] veya dış dünyada tek ferdden ibaret olan küllî bir mefhûmla[169] tasavvur eder;

b) Sonra da belli bir lafzı o mananın karşısına vaz' eder.

Misâl:

Şahısların özel isimlerinin vaz'ı.

2- Vâzı',

a) (Önce) zihindeki bir belirleme ile (belirlenmiş olan bir mananın) bizzat kendisini (tasavvur eder);

b) Sonra da bu (zihindeki) belirleme itibariyle belli bir lafzı o mananın karşısına vaz' eder.

Misâller:

a) Cinslerin özel isimlerinin[170] ve

---

s. 235-252; Abdullah Yıldırım, *Vaz İlmi ve Unkûdü'z-Zevâhir / Ali Kuşçu (İnceleme-Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 150-167; Ramazan Demir, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, I, 94-100.

168 Meselâ vâzı', Zeyd'in şahsını husûsî olarak tasavvur eder ve onun için "Zeyd" adını vaz' eder. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 30.

169 Meselâ baba, yeni doğan oğlunu "şu beldede, şu kadından olma, şu oğul" olarak tasavvur eder ve onun için "Ahmed", "Mehmed" gibi bir isim vaz' eder. Buradaki "şu beldede, şu kadından olma, şu oğul" ifadesi, aklen birçok çocuğa ihtimali olan küllî bir mefhûm olmakla birlikte, dış dünyada (gerçekte) tek bir çocuktan ibarettir. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 30.

MEŞİHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VA'Z İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ
Dr. Musa ALAK

b) Sayı isimlerinin[171] vaz'ı.

B- HÂSS MEVZÛ'UN LEH İÇİN ÂMM VAZ'

Bu (şöyle olur):

Vâzı',

1- (Önce) birçok cüz'îyi, küllî ve kapsayıcı bir mefhûmla, icmâlî olarak tasavvur eder;

2- Sonra da bu icmâlî tasavvur ile, belli bir lafzı, o cüz'îlerden her biri için husûsî olarak bir defada vaz' eder.

Misâller:

a) Zamirlerin,

b) Mevsûllerin,

c) İsm-i işâretlerin,

d) İsm-i fiillerin,

e) Harflerin,

f) Harf manası içeren bazı zarfların vaz'ı.

Bu lafızların o belli cüz'îler için kullanılması hakikat; o küllî mefhûm için kullanılması ise mecâzdır. Bundan dolayı, iştirâk (çokanlamlılık) olmaksızın, bir lafzın birden çok manasının olması mümkün olmuştur.

Bu, **müteahhirîn**e (sonraki dönem âlimlerine)[172] göredir.

Seyyid (ö. 816/1413)[173] -kuddise sirruhu- de bu görüşü tercih etmiştir.

Mütekaddimîne (önceki dönem âlimlerine)[174] göre ise, zikredilen lafızlar o küllî mefhûm için, cüz'îlerinin her birinde kullanılmaları şartıyla, "âmm mevzû'un leh için âmm vaz'" yoluyla vaz' edilmiştir.

Teftâzânî (ö. 792/1390)[175] de bu görüşü tercih etmiştir.

---

[170] Meselâ arslan cinsi için özel isim (alem) olarak vaz' edilen "üsâme ()" lafzı. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 31-32, 41-42; Abdülganî ed-Dakr, *Mu'cemü'l-kavâ'idi'l-Arabiyye fi'n-nahvi ve's-sarf*, 2. baskı, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1993, s. 40, 326-327.

[171] Şârihin bildirdiğine göre, müellif, kendi hattıyla yazdığı nüshasında, sayı isimlerinin manasını, dış dünyadaki (hâricî) belirleme ile belirlenmiş bir mana olarak; matbû nüshalarda ise, zihnî belirleme ile belirlenmiş bir mana olarak kabul etmiştir. Bu konudaki nüsha farklılıklarının ve müellifin tereddüdünün sebebi hakkında geniş bilgi için bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 32, 30 no'lu "minhu".

[172] Kâdî Adudüddîn el-Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî (ö. 756/1355) (Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 295; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 76; Tahsin Görgün, "*Îcî, Adudüddîn*", DİA, XXI, 410-414.) gibi. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 37.

[173] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî. Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, ***A'lâm***, V, 7; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 515-516; Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerif Cürcânî*, İstanbul: İSAV Neşriyatı, 1984; a.mlf., "*Cürcânî, Seyyid Şerif*", DİA, VIII, 134-136.

[174] Bunlar: 1- el-Kâtibî, Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Alî b. Ömer b. Alî el-Kâtibî (ö. 675/1277) (Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, IV, 315-316; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 481; Yusuf Şevki Yavuz, "*Kâtibî, Ali b. Ömer*", DİA, XXV, 41-42) gibi muhakkıkların çoğunluğu ile, 2- Necmüleimme er-Radî, Necmüleimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688/1289'dan sonra) (Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VI, 86; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 213-214; Sadreddin Gümüş, "*Radî el-Esterâbâdî*", DİA, XXXIV, 387-388) gibi nahivcilerin çoğunluğudur. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 38.

[175] Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî. Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VII, 219; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 849; Ahmed Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 87-88.

Tercih edilmeye lâyık olan, **müteahhirîn**in görüşüdür. Çünkü **mütekaddimîn**in görüşüne göre, bu kabîlden olan (lafız)ların, vaz‘ edildikleri o küllî mefhûmda kullanılmamaları sebebiyle, hakîkî manaları olmayan mecâzlar olması lâzım gelir. Bu lâzım, bâtıldır. Aksi takdirde **lügat imamları**nın “mecâzın hakîkati gerektirmemesi” (konusu)nda ihtilâf etmeleri mümkün olmazdı.

C- ÂMM MEVZÛ‘UN LEH İÇİN ÂMM VAZ‘

Bu (şöyle olur):

Vâzı‘,

1- (Önce) küllî bir mananın bizzat kendisini veya ona denk olan bir mefhûmu tasavvur eder;

2- Sonra da belli bir lafzı o küllînin karşısına vaz‘ eder.

Misâller:

a) Cins isimlerin,

b) Masdarların,

c) Fiillerin maddelerinin,

d) Müştak (isim)lerin,

e) İsm-i masdarların vaz‘ı.

D- ÂMM MEVZÛ‘UN LEH İÇİN HÂSS VAZ‘

Bu, vâzı‘ın küllî bir manayı, bir ferdine mahsus olarak tasavvur etmesiyle olur.

Bu kısım (vaz‘, sırf aklî bir ihtimal olup dış dünyada) varlığı olmayan şeylerdendir. Hatta (vaz‘ âlimlerinin çoğu) onun imkânsız olduğuna hükmetmişlerdir. Zira cüz’îlerin, küllîlerini tasavvur etmek için ayna olması düşünülemez. Fakat tersi böyle değildir.

II- NEV‘Î VAZ‘

Nev‘î vaz‘, umûmî olarak tasavvur edilen lafzı, küllî veya cüz’î bir mana için belirlenmektir.

Bunun izahı (şöyledir):

Vâzı‘:

1- (Önce), ister müfred ister mürekkeb olsun, sayısız hey’etleri, kapsayıcı bir başlıkla, icmâlî olarak tasavvur eder;

2- (Sonra), cüz’î veya küllî bir mana tasavvur eder;

3- Sonra da, a) öncelikle ve bizzat o kapsayıcı başlığın içerdiği hey’etleri, b) ikincil ve dolaylı olarak da o kapsayıcı başlığı, “**Şu sıfata sahip olan her lafzı, şuna <u>bizzat</u> delâlet etmesi için belirledim**” demesi gibi icmâlî bir hükümle, o cüz’î veya küllî mana için belirler.

Bu (icmâlî) hükümden “bizzat” kaydını kaldıranlara[176] göre, mecâz(î manada kullanılan lafızlar)da, (daha önce) geçtiği gibi, geniş manasıyla “nev‘î vaz‘” vardır. Bu, vâzı‘ın (şöyle) demesi (ile olur): “**Belirlenmesi ister şahsî vaz‘ ile isterse dar manasıyla nev‘î vaz‘ ile olsun, bir manaya bizzat delâlet etmesi için belirlenmiş olan her lafız, o**

[176] Teftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390) (Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, VII, 219; Kehhâle, *Mu‘cem*, III, 849; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 87-88.) gibi. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 47.

mananın kasdedilmesine engel olan karîne bulunduğunda, husûsî olarak o mana ile ilgili olan bir şey için belirlenmiş olur ve ona delâlet eder -yani o lafızdan, bu belirleme vâsıtasıyla değil, karîne vâsıtasıyla anlaşılır-". Sonuç itibariyle mecâzî lafızların mecâzî manalarına vaz' edilmesi, "**hâss mevzû'un leh için âmm vaz'**" kabîlindendir.

Kinâye(nin vaz'ı) hakkında ise, iki görüş vardır:

1- Bunlardan birine göre, kinâye, nefy ve isbâta dayanak olmamakla birlikte vaz' edildiği manada kullanılır. Dolayısıyla onun vaz'ı hakîkat vaz'ı olur.

2- Diğerine göre ise, kinâye vaz' edildiği mananın dışında kullanılır. Dolayısıyla onun vaz'ı, mecâzın vaz'ı gibi olur; sadece (onunla ilgili) kâideden "*engel olan (karîne)*" kaydı kaldırılır.

Nev'î vaz'ın kısımları da -şahsî vaz'da zikredilen açıdan- dörttür:

(A- Hâss mevzû'un leh için hâss vaz',

B- Hâss mevzû'un leh için âmm vaz',

C- Âmm mevzû'un leh için âmm vaz',

D- Âmm mevzû'un leh için hâss vaz'.)

A- HÂSS MEVZÛ'UN LEH İÇİN HÂSS VAZ'

Bu (şöyle olur):

Vâzı',

1- (Önce) sayısız hey'etleri, kapsayıcı bir başlıkla, icmâlî olarak tasavvur eder;

2- (Sonra) belli bir mana tasavvur eder;

3- Sonra da o hey'etlerden her birini o mananın karşısına vaz' eder.

Misâller:

a) Vezinlerin mevzûnların karşısına vaz' edilmesi

(Bu), vâzı'ın: "**(فَعَلَ), (يَفْعُلُ) vb. gibi (ف، ع، ل) harflerinin birleşmesi sonucunda meydana gelmesi mümkün olan hey'etlerin (vezinlerin) tamamını, onlarla ölçülen husûsî sîğaların (mevzûnların) türü (nev'i) için belirledim**" gibi bir söz söylemesi ve meydana gelen (vezin)lerden her birini, bu başlık altında, onunla ölçülen husûsî sîğaların (mevzûnların) türü için vaz' etmesiyle (olur).

Eğer:

(1) Madde(nin birden fazla olması) itibariyle hey'etin de birden fazla olmasına itibar edilirse, mevzû'un leh (zihnî belirleme ile) belirlenmiş olması bakımından muayyen küllîdir. Dolayısıyla vezinler, "**cinslerin özel isimleri**", yani "türler (nev'ler)" kabîlindendir.

(2) Madde(nin birden fazla olması) itibariyle hey'etin de birden fazla olmasına itibar edilmezse, vezinler "**şahısların özel isimleri**" kabîlindendir.

Birinciye göre, mevzû'un leh tarafındaki ifâde, "tür (nev')" lafzıyla olur. İkinciye göre ise, "tür (nev')" lafzı olmaksızın olur.

Meşhur olan, birinci görüştür.

b) Varlığını kabul edenlere göre, "özel isimlerin tesniyesi"nin vaz'ı da bu kabîldendir.

B- HÂS MEVZÛ'UN LEH İÇİN ÂMM VAZ'

MEŞİHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VAZ İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ Dr. Musa ALAK

Bu (şöyle olur):

Vâzı‘,

1- (Önce) sayısız hey’etleri, kapsayıcı bir başlıkla, icmâlî olarak tasavvur eder;

2- (Sonra) her birini kapsayan küllî bir başlıkla sayısız cüz’î manalar tasavvur eder;

3- Sonra da birincilerden her birini, ikincilerden her birinin karşısına, “**ferdlerin ferdlerle eşleşmesi**” yoluyla, icmâlî bir hükümle vaz‘ eder.

Misâller:

a) Genel olarak fiillerin vaz‘ı

Meselâ fiil-i mâzî, vâzı‘ın: **“فَعَلَ (Yaptı) hey’etinde olan her lafzı, ‘masdarının delâlet ettiği şeyin (hades: iş, oluş), geçmiş zamanda belirli bir fâile nisbet edilmesi’ için belirledim”** gibi bir söz söylemesiyle vaz‘ edilmiştir.

İşte bu (icmâlî hüküm / söz) ile, (1) “**ضَرَبَ**” (vurdu) fiili, “**ضَرْبٌ**” (vurmak) hadesinin sınırsız sayıdaki belirli fâillere nisbetleri için vaz‘ edilmiştir: “**ضَرَبَ زَيْدٌ**” (Zeyd vurdu), “ **ضَرَبَ عَمْرٌو**” (Amr vurdu), “**ضَرَبَ بَكْرٌ**” (Bekir vurdu) vs… (2) “**قَتَلَ**” (Öldürdü) fiili, “**قَتْلٌ**” (öldürmek) hadesinin o fâillere nisbetleri için vaz‘ edilmiştir: “**قَتَلَ زَيْدٌ**” (Zeyd öldürdü), “**قَتَلَ عَمْرٌو**” (Amr öldürdü), “**قَتَلَ بِشْرٌ**” (Bişr öldürdü), “**قَتَلَ خَالِدٌ**” (Hâlid öldürdü), vs…

Bu, **muhakkıkları**n tercih ettiği, “fiillerin sîğaları, **belirli bir fâile** nisbet edilmek için vaz‘ edilmiştir” görüşüne göredir.

Cumhûrun tercih ettiği, “fiillerin sîğaları, **herhangi bir fâile** nisbet edilmek için vaz‘ edilmiştir” görüşüne göre ise, fiillerden her birinin vaz‘ edildiği mana küllîdir. Dolayısıyla o zaman “**âmm mevzû‘un leh için âmm vaz‘**” kabîlinden olur. Nitekim zaman için vaz‘ edilmesi de böyledir.

b) Tam mürekkeplerin (cümlelerin) vaz‘ı

Tam mürekkebler, vâzı‘ın: **“زَيْدٌ قَائِمٌ (Zeyd yapıyor) hey’etinde olan her lafzı, ‘müsnedin (yüklemin) müsnedün ileyhe (özneye) tam isnâd ile isnâd edilmesi’ için belirledim”** gibi bir söz söylemesiyle vaz‘ edilmiştir.

İşte bu (icmâlî hüküm / söz) ile, (1) “**زَيْدٌ قَائِمٌ**” (Zeyd ayaktadır) cümlesi, bu cüz’î nisbet (isnâd) için; (2) “**عَمْرٌو قَاعِدٌ**” (Amr oturuyor) cümlesi, şu (cüz’î) nisbet (isnâd) için; … vaz‘ edilmiştir.

c) İzâfet terkiplerinin vaz‘ı

İzâfet terkipleri, vâzı‘ın: **“غُلَامُ زَيْدٍ (Zeyd’in kölesi) hey’etinde olan her lafzı, ‘birincinin ikinciye, ta’rîf (ma’rifelik) veya tahsîs (nekreliğin azalması / daralması) ifâde eden kayıtlandırıcı bir nisbetle nisbet edilmesi’ için belirledim**” gibi bir söz söylemesi ile vaz‘ edilmiştir.

İşte bu (icmâlî hüküm / söz) ile, (1) “**دَارُ زَيْدٍ**” (Zeyd’in evi) terkibi, ta’rîf ifâde eden bu cüz’î nisbet için; (2) “**بَيْتُ عَمْرٍو**” (Amr’ın evi) terkibi, ta’rîf ifâde eden şu cüz’î nisbet için; (3) “**غُلَامُ رَجُلٍ**” (Bir adamın kölesi) terkibi, tahsîs ifâde eden o cüz’î nisbet için; … vaz‘ edilmiştir.

d) Sıfat terkiplerinin vaz‘ı

Sıfat terkipleri, vâzı‘ın: **“رَجُلٌ عَالِمٌ (Bilen bir adam) hey’etinde olan her lafzı, her nitelendirici nisbet için belirledim”** gibi bir söz söylemesi ile vaz‘ edilmiştir.

MEŞİHAT MÜSTEŞARI EĞİNLİ İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE VA’Z İLMİNE DÂİR RİSÂLESİ
Dr. Musa ALAK

İşte bu (icmâlî hüküm / söz) ile, (1) "**زَيْدٌ الْعَالِمُ**" (Âlim Zeyd) terkibi, bu cüz'î nitelendirici nisbet için; (2) "**رَجُلٌ كَاتِبٌ**" (Yazan bir adam) terkibi, şu cüz'î nitelendirici nisbet için; … vaz' edilmiştir.

e) Ahd-i hâricî manası ifâde eden elif-lâmla ma'rifeleşmiş olan (isimlerin) vaz'ı

Ahd (-i hâricî) manası ifâde eden izâfetle muzâf olan (ismin vaz'ı) da böyledir.

f) (Başında) istiğrâk manası ifâde eden elif-lâm bulunan müfred (isimler)in vaz'ı

g) Menfî nekre (isimler)in vaz'ı.

C- ÂMM MEVZÛ'UN LEH İÇİN ÂMM VAZ'

Bu (iki şekilde olabilir):

1- Vâzı',

a) (Önce) sayısız hey'etleri, kapsayıcı bir başlıkla tasavvur eder;

b) (Sonra) küllî bir mananın bizzat kendisini tasavvur eder;

c) Sonra da o hey'etlerden her birini, o küllî mana için, icmâlî bir hükümle vaz' eder.

Misâl:

Fiilin zaman için ve -daha önce de geçtiği gibi **cumhûr**un görüşüne göre- nisbet (isnâd) için vaz'ı.

2- Vâzı',

a) ([Önce] sayısız hey'etleri, kapsayıcı bir başlıkla tasavvur eder);

b) (Sonra) birtakım küllî manaları, başka bir küllî bir mefhûmla tasavvur eder;

c) Sonra da o hey'etlerden her birini, o başka bir küllî mefhûmla tasavvur edilen manaların karşısına, "ferdlerin ferdlerle eşleşmesi" yoluyla, icmâlî bir hükümle vaz' eder.

Misâller:

a) İsm-i fâillerin vaz'ı

İsm-i fâiller, (şöyle) vaz' edilmiştir:

Vâzı',

(1) (Önce) "**ضَارِبٌ**" (vuran), "**كَاتِبٌ**" (yazan), "**قَارِئٌ**" (okuyan), vb. gibi sayısız hey'etleri, kapsayıcı bir başlıkla -ki o, "**Sülâsîde (فَاعِلٌ) hey'etinde olan her lafız**" sözümüzdür- tasavvur eder;

(2) (Sonra) "**مَنْ قَامَ بِهِ الضَّرْبُ**" (Vurma [işi] kendisiyle maydana gelen kişi) vb. gibi küllî manaları, bir başka küllî mefhûmla –ki o, "**مَنْ قَامَ بِهِ مَدْلُولُ مَأْخَذِ اشْتِقَاقِهِ بِمَعْنَى الْحُدُوثِ**" (hudûs manasıyla iştikak kaynağının delâlet ettiği şey kendisiyle meydana gelen kişi) (sözümüz)dür- tasavvur eder;

(3) Sonra da birincilerden her birini, ikincilerden her birinin karşısına, "ferdlerin ferdlerle eşleşmesi" yoluyla, **"Sülâsîde (فَاعِلٌ) hey'etinde olan her lafzı, hudûs manasıyla iştikak kaynağının delâlet ettiği şey kendisiyle meydana gelen kişi için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz' eder.

İşte bu (icmâlî hüküm / söz) ile (a) "**ضَارِبٌ**", "hudûs manasıyla vurma işi, kendisiyle meydana gelen kişi" için; (b) "**كَاتِبٌ**", "hudûs manasıyla yazma işi, kendisiyle meydana gelen kişi" için; (c) "**قَارِئٌ**", "hudûs manasıyla okuma işi kendisiyle meydana gelen kişi" için; … vaz' edilmiştir.

Mezîd (bâbların ism-i fâil)lerini de buna kıyâs et.

b) İsm-i mef'ûllerin vaz'ı

İsm-i mef'ûller, "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı'ın: **"Sülâsîde (مَفْعُولٌ) hey'etinde olan her lafzı, hudûs manasıyla iştikak kaynağının delâlet ettiği şey (hades) kendisi üzerinde meydana gelen kişi için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz' edilmiştir.

İşte bu (icmâlî hüküm / söz) ile (a) "**مَضْرُوبٌ**", "hudûs manasıyla vurma işi, kendisi üzerinde meydana gelen kişi" için; (b) "**كَاتِبٌ**", "hudûs manasıyla yazma işi, kendisi üzerinde meydana gelen kişi" için; … vaz' edilmiştir.

Mezîd (bâbların ism-i mef'ûl)lerini de buna kıyâs et.

c) İsm-i zamânların vaz'ı

İsm-i zamânlar, "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı'ın: **"(مَفْعَلٌ / مَفْعِلٌ) hey'etinde olan her lafzı, iştikak kaynağının delâlet ettiği şey (hades) kendisi içinde meydana gelen şey (zaman) için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz' edilmiştir.

d) İsm-i mekânların vaz'ı

İsm-i mekânlar da böyle vaz' edilmiştir. Ancak mevzû'un lehin tasavvur edildiği taraftaki "şey" lafzı, birincide (ism-i zamânda) "zaman"dan; ikincide (ism-i mekânda) "mekân"dan ibârettir.

e) İsm-i âletlerin vaz'ı

İsm-i âletler, "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı'ın: **"(مِفْعَلٌ) hey'etinde olan her lafzı, iştikak kaynağının delâlet ettiği şeyin (hadesin) meydana gelmesine âlet olan şey için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz' edilmiştir.

f) İsm-i tafdîllerin vaz'ı

İsm-i tafdîller, "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı'ın: **"(أَفْعَلُ) hey'etinde olan her lafzı, "başkasından fazla olma (ziyâde)" niteliği üzere, iştikak kaynağının delâlet ettiği şey (hades) kendisiyle meydana gelen kişi için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz' edilmiştir.

g) İsm-i tasğîrlerin vaz'ı

İsm-i tasğîrler, "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı'ın: **"(فُعَيْلٌ) hey'etine dönüştürülen her sülâsî ismi, aslının (mükebberinin / ism-i tasğîr yapılmamış hâlinin) manasının küçültmesi(ne delâlet etmesi) için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz' edilmiştir.

h) İsm-i mensûbların vaz'ı

İsm-i mensûblar, "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı'ın: **"Sonuna şeddeli yâ eklenen her ismi, yâ eklenmemiş hâlinin (mensûbun ileyhinin) manasına nisbet edilmesi için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz' edilmiştir.

i) Tesniyenin vaz'ı

Tesniye (isimler), "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı'ın: **"Sonuna raf' hâlinde elif ve nûn, nasb ve cerr hallerinde mâkabli fethalı yâ ile kesreli nûn eklenen her ismi, bu harfler eklenmemiş hâlinin (müfredinin) manasının ferdlerinden her iki**

tanesi(ne delâlet etmesi) için belirledim" gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz‘ edilmiştir.

j) Mutlak olarak cemilerin vaz‘ı

Cemi (isim)ler, "(ferdlerin ferdlerle) eşleşme(si)" yoluyla, vâzı‘ın: **"(فِعَالٌ), (فاعِلُون), (مُسْلِمَاتٌ), (مُسْلِمِينَ) gibi vezinlere dönüştürülen her ismi, o ismin gösterdiği varlıklardan (müsemmâlarından) ikiden fazlası(na delâlet etmesi) için belirledim"** gibi bir söz söyleyerek (verdiği) icmâlî bir hükümle vaz‘ edilmiştir.

k) İsm-i müşebbehlerin[177] vaz‘ı

l) Belli birisi kasdedilmeyen münâdâ ismin vaz‘ı.

D- ÂMM MEVZÛ‘UN LEH İÇİN HÂS VAZ‘

Bu kısım (vaz‘, sırf aklî bir ihtimal olup dış dünyada) varlığı olmayan şeylerdendir. Hatta (vaz‘ âlimleri), onun imkânsız olduğuna hükmetmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAZ‘IN ÜÇÜNCÜ UNSURU: (MEVZÛ‘UN LEH / MANA)

I- (MEVZÛ‘UN LEH’İN KISIMLARI)

Mevzû‘un leh (kendisi için lafız vaz‘ edilen mana):

1- Ya "**küllî**"dir,

2- Veya "**cüz’î**"dir.

II- (MEVZÛ‘UN LEH’İN MÂHİYETİ)

Mevzû‘un leh(in mâhiyeti, zihnî mi hâricî mi olduğu) hakkında ihtilâf edilmiştir:

1- **Hanefîler**e göre, mevzû‘un leh, "zihindeki sûretler"dir. **İmâm Fahreddîn er-Râzî** (ö. 606/1210)[178] de bu görüşü tercih etmiştir.

2- **İmâm Şâfiî**'ye (ö. 204/820)[179] göre, mevzû‘un leh, "dış dünyadaki varlıklar"dır. **Şeyh Ebû İshâk eş-Şîrâzî** (ö. 476/1083)[180] de ona tâbi olmuştur.

3- **Bazı muhakkıklar**a göre, mevzû‘un leh, "mâhiyet olarak mana"dır.[181]

4- **İsfahânî**'ye (ö. 688/1289)[182] göre, mevzû‘un leh, a) müfredler ile kayıtlandırıcı terkiplerde "mâhiyet olarak mana"; b) ihbârî olsun inşâî olsun, kelâmî terkiplerde ise, "zihindeki sûretler"dir.

---

[177] Şârihe göre, müellifin bu ifadeyle neyi kasdettiği anlaşılamamaktadır. Zira, eğer ism-i tasğîr, ism-i mensûb, ism-i âlet gibi, sıfatlara benzeyen isimleri kasdediyorsa, bunların hepsi daha önce geçti. Eğer sıfat-ı müşebbehe sîğalarını kasdediyorsa, bu ibârenin, tekellüfe girmeden o manaya delâlet etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu ibârenin aradan kaldırılması daha doğrudur. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 64.

[178] Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî. Kelâm, felsefe, tefsîr ve usûl-i fıkıh alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Eş‘arî âlimi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, VI, 313; Kehhâle, *Mu‘cem*, III, 558-560; Yusuf Şevki Yavuz, "*Fahreddin er-Râzî*", DİA, XII, 89-95.

[179] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. Şâfiî mezhebinin imamı, büyük müctehid. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, VI, 26-27; Kehhâle, *Mu‘cem*, III, 116-117; Bilal Aybakan, "*Şâfiî*", DİA, XXXVIII, 223-233.

[180] Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, I, 51; Kehhâle, *Mu‘cem*, I, 48-49.

[181] Müellif: "Bana göre, hak olan bu görüştür." demiştir. Bkz. Eğinli Mehmed Rahmi, *el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye*, s. 66.

5- **İbnü'l-Hümâm**'a (ö. 861/1457)[183] göre ise, mevzû'un leh, a) şahıs özel isminde "dış dünyadaki varlıklar"; b) diğer lafızlarda "zihindeki sûretler"dir.

Meşhur olan, ilk iki görüştür; son iki görüşe nisbetle de üçüncü görüştür.

SONUÇ

Sonuç (hâtime), altı fâideyi ihtivâ etmektedir:

BİRİNCİSİ:

Buraya kadar zikredilen vaz' (türleri), mutlak olarak "**kasdî vaz'**"dır. Vaz'ın bir türü daha vardır ki o da "**gayr-ı kasdî vaz'**"dır.

Gayr-ı kasdî vaz', her lafzın, manası için vaz' edilmesi zımnında, kendisi için de vaz' edilip kendisine özel isim (alem) yapılmasıdır.

Bu tür vaz'(ın varlığı) konusunda ihtilaf edilmiştir:

1- **Allâme (Teftâzânî)**, *Şerhu'l-Keşşâf* adlı eserinde[184] onun varlığını kabul etmiş;

2- **Seyyid (Şerîf Cürcânî)** ise, *Hâşiyetü'r-Radî* adlı eserinde[185] onun varlığını reddetmiştir.

İki tarafın delilleri geniş eserlerdedir.

İKİNCİSİ:

Bir manaya nisbetle, bir lafızda dört vaz'ın (lügavî, örfî, ıstılâhî, şer'î) bir arada bulunması konusunda ihtilâf edilmiştir:

1- **Muhakkık Teftâzânî**'ye göre, bu mümkündür;

2- **Muhakkık Cürcânî**'ye göre ise, mümkün değildir.

İki tarafın delilleri tafsilâtlı eserlerdedir.

ÜÇÜNCÜSÜ:

Lafızların (terkiplerde) birbirlerinin yerine kullanılmaları seni şüpheye düşürmesin. Zira muteber olan ifrâdî vaz'dır.

---

[182] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed el-İsfahânî. Şâfiî fakîhi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VII, 87; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 706-707; Ferhat Koca, "*İsfahânî, Muhammed b. Mahmûd*", DİA, XXII, 510-511.

[183] Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sîvâsî el-İskenderî. Hanefî fakîhi, usûl ve kelâm âlimi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VI, 255; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 469-470; Ferhat Koca, "*İbnü'l-Hümâm*", DİA, XXI, 87-90.

[184] Teftâzânî'nin (ö. 792/1390), Zemahşerî'nin (ö. 537/1143) (Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VII, 178; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 822-823; Nuri Yüce, "*Zemahşeri*", DİA, XIII, 509-514; Ali Özek, *Zemahşeri ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, 1. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006) *el-Keşşâf* (Eserin tanıtımı için bkz. Ali Özek, "*el-Keşşâf*", DİA, XXV, 329-330) adlı tefsiri üzerine yazdığı hâşiye.

[185] Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (ö. 816/1413), İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) (Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. Arap gramerine dair *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakîhi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, IV, 211; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 366-367; Hulûsi Kılıç, "*İbnü'l-Hâcib*", DİA, XXI, 55-58) *el-Kâfiye* (Eserin tanıtımı için bkz. Hulûsi Kılıç, "*el-Kâfiye*", DİA, XXIV, 153-154) adlı nahiv kitabına Radıyyüddîn el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289'dan sonra) (Necmüleimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî). Sarf, nahiv, kelâm ve mantık âlimi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A'lâm*, VI, 86; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 213-214; Sadreddin Gümüş, "*Radî el-Esterâbâdî*", DİA, XXXIV, 387-388) yazdığı şerh üzerine yaptığı hâşiye çalışması.

DÖRDÜNCÜSÜ:

Vaz‘, delâleti gerektirir. Fakat aklî veya tabîî olması da mümkün olduğundan, delâlet vaz‘ı gerektirmez.

BEŞİNCİSİ:

İrâde:

1- **Cumhûr**a göre, delâlette şarttır.

2- **İbn Sînâ** (ö. 428/1037)[186] buna muhâlefet etmiş; **Fâzıl İsâm** (ö. 945/1538)[187] da onun görüşünü tercih etmiştir.

İki tarafın delilleri kitaplarda tafsilatıyla anlatılmıştır.

ALTINCISI:

Lafızların delâlet ettiği manalar (iki türlüdür):

1- **Müstakil**

Bu iki çeşittir:

a) Hem zât hem mefhûm bakımından müstakil,

b) Sadece mefhûm bakımından müstakil.

2- **Gayr-ı müstakil**

Bu da iki çeşittir:

a) Hem zât hem mefhûm bakımından gayr-i müstakil,

b) Sadece zât bakımından gayr-i müstakil.

Melik ve Vehhâb olan Allah’ın yardımıyla risâle bitti.

[186] Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ. İslâm meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, II, 241-242; Kehhâle, *Mu‘cem*, II, 618-620; Ömer Mahir Alper vd., “*İbn Sînâ*”, DİA, XX, 319-358.

[187] Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî. Arap dili, kelâm ve mantığa dair şerh ve hâşiyeleriyle tanınan âlim. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Ziriklî, *A‘lâm*, I, 66; Kehhâle, *Mu‘cem*, I, 67; İsmail Durmuş, “*İsferâyînî, İsâmüddîn*”, DİA, XXII, 516-517.